*Projekt*

**UCHWAŁA NR .....**
**RADY GMINY CZERWIN**
z dnia ..... 2026 r.

RADA GMINY CZERWIN
Wpłynęło dn. 24.11.26 r.
Nr ..... Zał. .....
RGN.0006.71.2026

**w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2026–2029 dla Gminy Czerwin"**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2026 r. poz. 662 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) Rada Gminy Czerwin uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2026–2029 dla Gminy Czerwin", stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Czerwin.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

**Uzasadnienie do uchwały Nr .....**
**Rady Gminy Czerwin z dnia ..... 2026 r.**

Zgodnie z art. 87 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt sporządza gminny program opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Program przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Program na lata 2026–2029 przedstawia zasoby zabytkowe Gminy Czerwin i określa działania służące ich ochronie. Obejmuje w szczególności aktualizację gminnej ewidencji zabytków, uwzględnianie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego w planowaniu przestrzennym, wspieranie prac przy zabytkach oraz upowszechnianie wiedzy o lokalnym dziedzictwie.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków zaopiniował projekt Programu pismem z dnia .....[data opinii], znak ..... [znak pisma].

*Załącznik nr 1 do Uchwały nr ... ... ... ... ... ... ... ...*
*Rady Gminy Czerwin*
*z dnia ... ... ... ... ... ... ... ...*

# GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2026-2029 DLA GMINY CZERWIN

# *SPIS TREŚCI*

1. WSTĘP ..... 3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..... 4
3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ ..... 18
4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW ..... 19
5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ..... 24
6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY ..... 52
7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT ..... 65
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..... 66
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..... 73
10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..... 75
11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..... 78
12. MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZERWIN ..... 75
ANEKS 1. WYKAZ OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW ..... 78
ANEKS 2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW ..... 81

# 1. WSTĘP

## CEL OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZERWIN

Podstawowym, ogólnie pojętym założeniem niniejszego „Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Czerwin na lata 2026 - 2029" jest ukierunkowanie polityki Samorządu Gminnego, służącej podejmowaniu planowanych działań dotyczących finansowania, inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jest to uzupełniający dokument w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Zadaniem Programu jest także organizacja działań edukacyjnych i wychowawczych wobec miejscowej społeczności. Dla realizacji powyższego założenia niezbędna jest realizacja szczegółowych celów określonych m.in. w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do których należą:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

Niezależnie od celów ustawowych Program ma również służyć:

- zapoznaniu z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami Gminy, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- wspieraniu działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- uwzględnieniu uwarunkowań ochrony zabytków przy sporządzaniu i zmianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz planu ogólnego Gminy.

# 2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

**Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)**

Ochrona zabytków, stanowiących materialne i niematerialne dobra kultury, jest obowiązkiem konstytucyjnym państwa. W myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego". Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które ze względu na swoje wartości materialne i niematerialne stanowią dobro wspólne. Art. 82 Konstytucji wskazuje, że „obowiązkiem obywatela (...) jest troska o dobro wspólne", natomiast art. 6 Konstytucji stanowi, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury".

**Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024, poz. 1292 ze zm.)

Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 3, użyte w ustawie określenia oznaczają:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;

3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgodnie z art. 89 organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

W art. 4 zapisano, iż ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 wskazuje, iż opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;

2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których samorząd jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w następujących artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72.

Na mocy art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 stwierdza, iż „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.". W ust. 5 tego artykułu zapisano, iż w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Jak wspomniano art. 87 ustawy określa obowiązek samorządu, dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego i powiatowego programu opieki nad zabytkami.

- program winien być opracowany na okres 4 lat,

- program służy celom określonym w ustawie,

- program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,

- z realizacji programu Wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy.

Artykuły 18 i 19 nakazują samorządom uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii

kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowo należy wskazać odniesienia do zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, zawarte w następujących aktach prawnych:

**Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153)

- *art. 7 ust. 1 pkt. 9*

„Zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9) kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami."

**Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 ze zm.).

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1. ust. 2, pkt 4). Ustawa określa, iż plan ogólny powinien w swej treści zawierać następujące elementy:

- uwzględnianie stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 13b pkt 3 lit. j),

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków (w tym krajobrazu kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2 pkt 4),

- określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3 pkt 6).

Wymagania w zakresie ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblu wojewódzkim planowania przestrzennego (art. 39 ust. 3 pkt 2). Projekt zarówno planu miejscowego, jak i planu województwa wymaga uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 51. ust. 1. wskazuje, że w sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do:

1) inwestycji celu publicznego o znaczeniu krajowym i wojewódzkim – wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa;

2) inwestycji celu publicznego o znaczeniu powiatowym i gminnym – wójt, burmistrz albo prezydent miasta;

3) inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych – wojewoda.

Zgodnie z art. 53 ust. 4 pkt. 2 powyższe decyzje wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 64. ust. 1. wskazuje, że przepisy art. 51 ust. 2-3, art. 52, art. 53 ust. 1a-1d 3-5a i 5c-5j, art. 54-56 (wszystkie związane z zasadami lokalizacji inwestycji celu publicznego) stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy.

**Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2026 r. poz. 524 ze zm.)

W myśl tej ustawy jej przepisy nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2 ust 2 pkt 3).

W art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 ustawa stwierdza, iż obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstąpienie od obowiązujących przepisów techniczno-budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9 ust. 3 pkt 4).

Wg art. 39 ust. 3 w stosunku do prac budowlanych przy obiektach oraz obszarach niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wg art. 39 ust. 4 wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych. Zgodnie z art. 32 ust. 1:

1. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko,

2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,

3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii - w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego, linii przesyłowej elektroenergetycznej albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub produktów naftowych, a także gazociągu, linii elektroenergetycznej albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem

decyzji o pozwoleniu na budowę albo przed dokonaniem zgłoszenia organowi administracji architektoniczno-budowlanej, uzyskania odpowiednio pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków albo dokonania zgłoszenia prowadzenia robót do wojewódzkiego konserwatora zabytków, wobec którego nie wniósł on sprzeciwu (art. 39 ust. 1). Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39, ust. 3).

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których niewymagane jest pozwolenie na budowę, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają kolejno art. 29, 29a, 30, 31 ustawy Prawo budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 29 ust. 7 stwierdza, że roboty budowlane, o których mowa w ust. 1–4, wykonywane:

1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków - wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,

2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków - wymagają dokonania zgłoszenia

- przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami albo zaświadczenie wojewódzkiego konserwatora zabytków o dokonaniu zgłoszenia na podstawie tych przepisów, wobec którego wojewódzki konserwator zabytków nie wniósł sprzeciwu.

**Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 ze zm.).

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcie audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości (także pod kątem walorów zabytkowych i krajobrazu kulturowego).

Art. 8 ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

**Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 ze zm.).

Określa ona, iż wśród zadań publicznych znajdą się działania m.in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4 ust. 1 pkt 16). Regulacje z tym związane zawarte są w art. 16 i 19b, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł precyzuje też, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

**Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2026 r. poz. 1453).

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101 ust. 2 lit. f określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m.in. na zachowaniu funkcji środowiskowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym między innymi zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego.

**Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2026 r. poz. 1315).

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2 ust. 2 pkt 5). Jako jedną z form ochrony

przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6 ust. 1 pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16 ust. 1 park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16 ust. 3 ust. 5).

Art. 83a ust. 1 wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

**Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.).

W świetle art. 6 pkt 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13 ust. 4 jasno określa, że: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 13 ust. 5 stwierdza, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części (wyznaczonej zgodnie z art. 67) wpisanej do rejestru zabytków obniża się na wniosek nabywcy o 50% (zgodnie z art. 68 ust. 3). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Podobny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu

użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73 ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84 ust. 4).

Zgodnie z art. 96 ust. 1. podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział, z uwzględnieniem ust. 1a, stwierdzającego, że odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1 wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

**Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych** (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 707).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

**Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87).

Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2) jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385),

- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),

- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164 ze zm.),

- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 2120).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56). W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 81);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2025 r. poz. 1380).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 poz. 1470);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2018 poz. 1134),

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2017 poz. 2249);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 928);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 nr 89 poz. 510);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 nr 212 poz. 2153);

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. obowiązuje do dnia 31 grudnia 2026 r. i traci moc z dniem 1 stycznia 2027 r. W pozostałym okresie obowiązywania Programu zastosowanie mają przepisy dotyczące ochrony dóbr kultury, wynikające z ustawy z dnia 5 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej oraz właściwych aktów wykonawczych.

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 nr 75 poz. 706);

# 3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają - bez względu na stan zachowania - zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

Zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),

- instrumentami muzycznymi,

- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2 ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

# 4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,

- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku nieruchomego oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,

2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,

3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,

10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,

12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1-12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro

- na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. W 2026 r. na liście Pomników Historii znajdowały się 134 miejsca i obiekty.

Park kulturowy

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami

nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W wymienionych decyzjach, koncepcjach, strategiach, analizach i planach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. W przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w planie ogólnym gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i pozostałych decyzjach.

# 5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

## 5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE KRAJOWYM:

KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026 został ustanowiony Uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r. poz. 1470). Program jest dokumentem strategicznym określającym działania administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Uchwałą Nr 63 Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 2026 r. (M.P. z 2026 r. poz. 214), która weszła w życie 18 lutego 2026 r., zmieniono Program i ograniczono zakres jego realizacji do pięciu zadań wykonywanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.

W aktualnym kształcie Program obejmuje następujące zadania:

1. Weryfikacja stanu zasobu zabytków architektury wchodzącej w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Zadanie służy poprawie rozpoznania i dokumentacji wybranej grupy zabytków oraz uporządkowaniu wiedzy o ich stanie zachowania.

Dla samorządu gminnego kierunek ten podkreśla znaczenie bieżącej weryfikacji informacji o zasobie zabytkowym i zachowania spójności danych ewidencyjnych.

2. Model i system wartościowania zabytków.

Zadanie dotyczy rozwijania jednolitych metod oceny wartości zabytków i wspierania narzędzi służących racjonalnemu zarządzaniu zasobem dziedzictwa.

Z punktu widzenia Gminy znaczenie ma przede wszystkim podnoszenie jakości rozpoznania zasobu oraz dokumentowania jego wartości.

3. Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D.

Zadanie przewiduje rozwijanie cyfrowej dokumentacji zabytków, w tym zasobu dokumentacyjnego 3D, jako narzędzia wspomagającego dokumentowanie, ochronę i udostępnianie informacji o dziedzictwie.

Kierunek ten pozostaje istotny także dla działań lokalnych związanych z cyfrowym porządkowaniem i udostępnianiem wiedzy o zabytkach.

4. Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami.

Zadanie ma służyć podnoszeniu jakości dokumentów samorządowych dotyczących opieki nad zabytkami oraz wzmacnianiu ich praktycznej użyteczności w prowadzeniu lokalnej polityki ochrony dziedzictwa. Bezpośrednio odnosi się ono do obowiązków Gminy związanych z przygotowaniem, realizacją i okresową oceną gminnego programu opieki nad zabytkami.

5. Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Zadanie wzmacnia współpracę instytucjonalną w zakresie przeciwdziałania niszczeniu, kradzieży i nielegalnemu obrotowi zabytkami oraz reagowania na zagrożenia dla dziedzictwa. Na poziomie lokalnym znaczenie ma sprawna współpraca Gminy z właściwymi organami ochrony zabytków i innymi służbami w granicach ich kompetencji. Dla Gminy Czerwin szczególne znaczenie mają następujące kierunki działań:

- utrzymywanie aktualnej i uporządkowanej dokumentacji zasobu zabytkowego;

- wykorzystywanie narzędzi cyfrowych w dokumentowaniu i udostępnianiu informacji o dziedzictwie;

- podnoszenie jakości przygotowania i realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami;

- współpraca z organami ochrony zabytków i właściwymi służbami w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom dla zabytków;

Założenia Krajowego Programu stanowią zatem aktualny punkt odniesienia dla działań Gminy Czerwin w zakresie dokumentowania zasobu, planowania opieki nad zabytkami i współpracy instytucjonalnej.

KONCEPCJA ROZWOJU KRAJU 2050

Koncepcja Rozwoju Kraju 2050 została przyjęta Uchwałą Nr 93 Rady Ministrów z dnia 25 lipca 2025 r. Jest dokumentem długookresowym przedstawiającym wizję rozwoju Polski w perspektywie do 2050 r. i integrującym zagadnienia społeczne, gospodarcze oraz przestrzenne.

Dokument pełni przede wszystkim funkcję kierunkową i analityczną. Nie jest strategią wdrożeniową zawierającą szczegółowy katalog celów i przedsięwzięć, lecz wyznacza ramy dla przygotowywania kolejnych strategii i polityk publicznych.

Koncepcja wskazuje najważniejsze procesy i wyzwania, które powinny być uwzględniane w długookresowym planowaniu rozwoju kraju.

W dokumencie wskazano cztery główne wyzwania rozwojowe:

- Transformacja społeczna sprzyjająca wszystkim grupom społecznym.
- Nowoczesna gospodarka szanująca środowisko.
- Odporne i bezpieczne państwo.
- Zrównoważona przestrzeń uwzględniająca zróżnicowane potrzeby rozwojowe poszczególnych terytoriów.

Znaczenie Koncepcji dla polityki przestrzennej wynika z łączenia problematyki rozwoju społecznego i gospodarczego z jakością przestrzeni, odpornością terytoriów oraz racjonalnym wykorzystaniem zasobów.

Dokument stanowi długookresowy punkt odniesienia także dla polityk prowadzonych na poziomie regionalnym i lokalnym.

Koncepcja Rozwoju Kraju 2050 nie wyodrębnia odrębnego celu poświęconego ochronie zabytków lub dziedzictwa kulturowego.

Z punktu widzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dokument ma zatem znaczenie jako ogólna rama długookresowego i zrównoważonego rozwoju kraju, a nie jako bezpośredni program działań w zakresie ochrony dziedzictwa.

STRATEGIA ROZWOJU KAPITAŁU SPOŁECZNEGO (WSPÓŁDZIAŁANIE, KULTURA, KREATYWNOŚĆ) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. (M.P. z 2020 r. poz. 1060). Celem głównym Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Wyznaczono trzy cele szczegółowe:

Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.

Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.

Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Dla ochrony zabytków podstawowe znaczenie ma cel szczegółowy 2. W jego ramach wskazano następujące priorytety:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury.

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W ramach priorytetu 2.2 Strategia wskazuje potrzebę dalszego inwestowania w zachowanie obiektów zabytkowych i usprawniania systemu ich ochrony. Uwzględnia również rozwój turystyki kulturowej, ochronę zabytków sakralnych,

wspieranie zabytków o znaczeniu ponadlokalnym oraz zabytków lokalnych ważnych dla miejscowych społeczności.

Wśród działań dotyczących ochrony zabytków wskazano:

- - finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich;
- - działania przy zabytkach położonych na szlakach kulturowych;
- - porządkowanie i remontowanie otoczenia zabytków;
- - udostępnianie i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego;
- - angażowanie społeczności lokalnych w ochronę i opiekę nad zabytkami;
- - ochronę materialnej i niematerialnej kultury tradycyjnej;
- - wspieranie autentycznej twórczości ludowej.

Strategia wskazuje również na znaczenie kształtowania i ochrony estetyki przestrzeni publicznej.

Priorytet 2.3 dotyczy digitalizacji, przechowywania i udostępniania cyfrowych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz możliwości ich ponownego wykorzystywania.

Dla Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czerwin bezpośrednie odniesienie stanowią przede wszystkim priorytety 2.2 i 2.3: ochrona zabytków, prace przy zabytkach i ich otoczeniu, udział społeczności lokalnej, ochrona kultury tradycyjnej oraz cyfrowe dokumentowanie i udostępnianie zasobu.

## 5.2 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZKIM

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM 2026–2029

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2026–2029 został przyjęty Uchwałą nr 211/25 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 16 grudnia

2025 r. i ogłoszony w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego z 2025 r. pod poz. 11642.

Część planistyczna Programu obejmuje misję opieki nad zabytkami województwa oraz trzy obszary strategiczne: Świadomość, Pomoc i wsparcie oraz Działanie. W każdym z obszarów określono przedsięwzięcia strategiczne.

OBSZAR STRATEGICZNY A: ŚWIADOMOŚĆ

W ramach obszaru wskazano siedem przedsięwzięć:

**A.1. Mazowieckie Forum Dziedzictwa (MFD)**

Forum jest cyklicznym, otwartym wydarzeniem obejmującym prelekcje, szkolenia, dyskusje i warsztaty. Jest kierowane do osób i podmiotów zajmujących się dziedzictwem materialnym i niematerialnym, w tym gminnymi ewidencjami zabytków i programami opieki nad zabytkami, planowaniem przestrzennym, rewitalizacją, finansowaniem prac przy zabytkach, edukacją i popularyzacją dziedzictwa.

**A.2. Wokół drewna – konkurs dla właścicieli najlepiej zachowanych obiektów drewnianych z terenu województwa mazowieckiego**

Przedsięwzięcie ma służyć intensyfikacji opieki nad drewnianymi zabytkami województwa oraz promocji dobrych praktyk w zakresie ich utrzymania.

**A.3. Wokół drewna – program edukacyjny**

Program obejmuje formy edukacyjne związane z zabytkami drewnianymi, w tym wyjazdy studyjne, spotkania edukacyjne, warsztaty i spacery badawcze.

**A.4. Dziedzictwo niematerialne – na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego**

Przedsięwzięcie zakłada współpracę z depozytariuszami przy przygotowywaniu wniosków o wpis elementów dziedzictwa niematerialnego na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Program odnosi się m.in. do tradycji i przekazów ustnych, sztuk widowiskowych, zwyczajów, rytuałów i obrzędów, wiedzy dotyczącej przyrody oraz umiejętności związanych z rzemiosłem tradycyjnym.

### A.5. Konkurs Renowacja Roku Zabytków Mazowsza

Konkurs służy promocji opieki nad zabytkami oraz dobrych praktyk konserwatorskich, restauratorskich i adaptacyjnych. Przy ocenie prac uwzględniane są m.in. poziom badań konserwatorskich, jakość wykonania, zachowanie autentyzmu substancji zabytkowej, sposób adaptacji oraz wpływ przeprowadzonych prac na miejscową społeczność i krajobraz kulturowy.

### A.6. Nasze zielone dziedzictwo – parki oczami młodych odkrywców i odkrywczyń

Przedsięwzięcie jest adresowane przede wszystkim do dzieci i młodzieży szkolnej. Dotyczy historycznych parków, ogrodów, zespołów parkowych i innych form zieleni urządzonej oraz upowszechniania wiedzy o tych zasobach.

### A.7. Tożsamość lokalna – wartość unikalna

Program zakłada tworzenie i wspieranie działań edukacyjnych i publikacji kierowanych do społeczności lokalnych, dotyczących dziedzictwa regionu i lokalnej tożsamości.

OBSZAR STRATEGICZNY B: POMOC I WSPARCIE

W obszarze tym wskazano trzy przedsięwzięcia:

### B.1. Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych

Przedsięwzięcie polega na prowadzeniu corocznego naboru wniosków o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach.

### B.2. Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego

Przedsięwzięcie dotyczy prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach i terenach zabytkowych należących do Samorządu Województwa Mazowieckiego lub jego jednostek organizacyjnych.

### B.3. Mazowiecki Laur dla Młodych Badaczy i Badaczek Dziedzictwa

Program przewiduje nagradzanie prac naukowych dotyczących opieki nad zabytkami, ochrony zabytków oraz recepcji dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego.

OBSZAR STRATEGICZNY C: DZIAŁANIE

W ramach obszaru wyznaczono cztery przedsięwzięcia:

### C.1. Mazowiecki Szlak Tradycji

Przedsięwzięcie obejmuje systematyczne dokumentowanie i popularyzowanie kultury tradycyjnej województwa mazowieckiego. Rozwijana jest baza zawierająca materiały dotyczące lokalnych tradycji, twórców, wydarzeń i miejsc związanych z kulturą regionalną.

### C.2. Konkurs Dom w krajobrazie

Program dotyczy współczesnej zabudowy dostosowanej do krajobrazu kulturowego poszczególnych regionów Mazowsza. Jego rezultatem są projekty architektoniczne odpowiadające cechom regionalnego krajobrazu i zabudowy.

### C.3. W krajobrazie

Przedsięwzięcie dotyczy wybranych obszarów województwa wymagających ochrony ze względu na wartości krajobrazu kulturowego. Przewidziano dokumentowanie krajobrazu oraz współpracę samorządów, projektantów i badaczy przy przygotowywaniu działań ochronnych.

### C.4. Po co nam GEZ-y i POZ-y?

Celem przedsięwzięcia jest upowszechnienie i poprawa praktyki sporządzania przez gminy gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami. Przewidziano szkolenia, warsztaty oraz działania informacyjne dotyczące znaczenia, opracowywania i aktualizowania GEZ i GPOZ.

Dla Gminy Czerwin bezpośrednie zastosowanie mogą mieć w szczególności przedsięwzięcia dotyczące zabytkowego budownictwa drewnianego, historycznych

parków, dziedzictwa niematerialnego, dotacji na prace przy zabytkach, krajobrazu kulturowego oraz prowadzenia GEZ i GPOZ.

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO 2030+. INNOWACYJNE MAZOWSZE

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Innowacyjne Mazowsze została przyjęta Uchwałą nr 72/22 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 24 maja 2022 r.

Dla ochrony dziedzictwa podstawowe znaczenie ma obszar „Kultura i dziedzictwo" oraz cel „MAZOWSZE BOGATE KULTUROWO - Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia".

**20. Ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego**

- - 20.1. Wspieranie prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych, rewaloryzacyjnych), rewitalizacja obiektów i obszarów zabytkowych oraz kulturowych;
- - 20.2. Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych;
- - 20.3. Inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego.

**21. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa**

- - 21.1. Zwiększenie atrakcyjności turystycznej w oparciu o walory kulturowe i przyrodnicze;
- - 21.2. Rozwój infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej;
- - 21.3. Wspieranie rozwoju różnych form turystyki, produktów oraz wydarzeń turystycznych;
- - 21.4. Wspieranie działalności stowarzyszeń i organizacji, w tym o znaczeniu międzynarodowym;

- - 21.5. Ochrona, pielęgnowanie i promowanie spuścizny kulturowej (materialnej i niematerialnej), w tym podnoszenie świadomości kulturowej;
- - 21.6. Kreowanie ośrodków i kształtowanie regionalnej tożsamości kulturowej;
- - 21.7. Wspieranie i promocja różnorodności kulturowej;
- - 21.8. Wspieranie przedsiębiorczości i współpracy w obszarze kultury, dziedzictwa kulturowego i turystyki.

**22. Upowszechnianie kultury i twórczości**

- - 22.1. Rozwój infrastruktury kultury, wydarzeń i projektów kulturalnych;
- - 22.2. Wspieranie rozwoju edukacji kulturalnej i artystycznej;
- - 22.3. Wspieranie rozwoju przemysłu kreatywnego;
- - 22.4. Wzmacnianie uczestnictwa w kulturze, w tym poprzez technologię cyfrową (e-kultura, digitalizacja).

**23. Kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej**

- - 23.1. Wspieranie ośrodków miejskich i wiejskich w upowszechnianiu potencjału kultury wraz z rozwojem funkcji turystycznych;
- - 23.2. Promowanie potencjału kulturowego Warszawy.

Dla Gminy Czerwin bezpośrednie znaczenie mają przede wszystkim działania 20.1-20.3 oraz 21.1, 21.5 i 23.1, odnoszące się do prac przy zabytkach, adaptacji, inwentaryzacji i digitalizacji, ochrony spuścizny kulturowej oraz wykorzystywania lokalnych zasobów w turystyce i działalności kulturalnej.

STRATEGIA ROZWOJU KULTURY W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM NA LATA 2023-2027

Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2023-2027 została przyjęta Uchwałą nr 155/23 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 września 2023 r. Misję dokumentu sformułowano jako: „Kultura włącza każdego".

## A. AKTYWNE PODMIOTY KULTURY

### A.2.2. Promowanie twórców i tworzenie szlaków tematycznych w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego

Cel programu: mapowanie twórców, zachowanie i promocja ich twórczości.

Program obejmuje poszerzanie wiedzy o twórcach, w tym działających w obszarze kultury ludowej i tradycyjnej, związanych z województwem mazowieckim oraz promocję ich twórczości. Może być realizowany m.in. poprzez tworzenie szlaków tematycznych dotyczących dziedzictwa kulturowego, rejestrowanie, archiwizowanie – w szczególności na nośnikach cyfrowych – i udostępnianie materiałów w formule tradycyjnej i online.

## C. KULTURA BUDUJE REGION

### C.2. Ochrona i upowszechnianie materialnych i niematerialnych zasobów kultury regionu

### C.2.1. Żywe dziedzictwo

Cel programu: zachowanie i upowszechnienie elementów materialnego i niematerialnego dziedzictwa w województwie mazowieckim.

Program obejmuje badanie, dokumentowanie, zachowanie, upowszechnianie i promowanie dziedzictwa regionalnego, w tym niematerialnego: zwyczajów i obrzędów, języka, sztuk widowiskowych, muzyki, tańca, umiejętności i kulinariów, oraz materialnego: architektury, ubioru, narzędzi pracy i innych wytworów ludzkiej działalności.

Projekty mogą dotyczyć tworzenia i rozwijania lokalnych archiwów cyfrowych oraz projektów edukacyjnych opartych na lokalnych zasobach cyfrowych.

### C.2.2. Kultura w sercu regionu

Cel programu: budowanie poczucia przynależności do regionu w oparciu o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe.

Program obejmuje projekty udostępniające informacje i odwołujące się do dziedzictwa kulturowego i historii regionu - w wymiarze lokalnym i regionalnym - a także projekty artystyczne i edukacyjne oparte na twórczej interpretacji dziedzictwa, budowaniu marki w oparciu o lokalne tradycje, lokalnych atrakcjach turystycznych oraz historii Polski i regionu, ważnych osobach, rocznicach i wydarzeniach.

W Gminie Czerwin zapisy te odnoszą się do dokumentowania zabytków i lokalnych tradycji, gromadzenia materiałów historycznych, działań edukacyjnych oraz udostępniania informacji o miejscach, osobach i wydarzeniach związanych z historią gminy.

STRATEGIA ROZWOJU TURYSTYKI W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM NA LATA 2023-2027

Strategia rozwoju turystyki w województwie mazowieckim na lata 2023-2027 została przyjęta Uchwałą nr 157/23 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 września 2023 r.

W dokumencie określono cztery cele strategiczne:

**Cel A. Wyraziste i uporządkowane wewnętrznie produkty turystyczne**

Programy: 1. Rozwój kluczowych produktów turystycznych; 2. Rozwój potencjalnych produktów turystycznych; 3. Rozwój i integracja produktu turystyki biznesowej; 4. Laboratorium Inicjatyw Turystycznych (LIT).

**Cel B. Zintegrowany marketing turystyczny**

Programy: 1. Moda na Mazowsze; 2. Integracja systemu informacji turystycznej; 3. Powiązanie marketingu turystycznego z marką Mazowsze Serce Polski; 4. Komunikacja oferty turystycznej na rynkach zewnętrznych; 5. Komunikacja oferty turystycznej na rynku wewnętrznym; 6. Wdrażanie i integracja rozwiązań cyfrowych w turystyce.

**Cel C. Wzmocnienie zaplecza rozwoju turystyki**

Programy: 1. Wsparcie rozwoju kompetencji kadr turystyki; 2. Uspójnienie polityki rozwoju turystyki w województwie mazowieckim poprzez współpracę na poziomie lokalnym; 3. Badania w turystyce.

**Cel D. Synergia działań turystyki z innymi sektorami**

Programy: 1. Podnoszenie kompetencji współpracy międzysektorowej; 2. Marketing międzysektorowy; 3. Ekologizacja rozwoju turystyki.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególne znaczenie mają programy określone w ramach Celu A.

**Program 1. Rozwój kluczowych produktów turystycznych**

Program dotyczy rozwoju produktów turystycznych opartych przede wszystkim na potencjale związanym z Fryderykiem Chopinem oraz kulturą tradycyjną województwa mazowieckiego. W dokumencie wskazano w tym zakresie m.in. kulinaria, taniec, muzykę, zwyczaje i obrzędy oraz tradycyjne rzemiosła.

Wśród działań przewidziano:

- - rozpoznawanie i porządkowanie potencjału regionu oraz analizę dobrych praktyk;
- - kontynuację i rozwój Mazowieckiego Szlaku Tradycji;
- - przygotowywanie planów współpracy i promocji produktów turystycznych;
- - współpracę wielu partnerów przy rozwoju produktów;
- - tworzenie wspólnych ofert turystyki kulturalnej i kulinarnej;
- - łączenie najważniejszych obiektów we wspólne systemy promocji, informacji, rezerwacji i sprzedaży biletów, w tym do muzeów i skansenów;
- - umożliwianie zakupu przez Internet warsztatów ginących zawodów, warsztatów kulinarnych, zielarskich i innych ofert opartych na lokalnych umiejętnościach;
- - łączenie produktów kultury tradycyjnej z ofertą noclegową na terenach wiejskich.

**Program 2. Rozwój potencjalnych produktów turystycznych Mazowsza**

Program obejmuje produkty już rozpoznawalne lokalnie lub regionalnie oraz nowe propozycje mające podstawy do dalszego rozwoju. Dokument zakłada udział lokalnych organizacji turystycznych, jednostek samorządu terytorialnego oraz podmiotów prywatnych.

W części diagnostycznej Strategia wskazuje m.in. produkty sieciowe wykorzystujące zabytki, historię i kulturę regionu: Szlak Chopinowski, Industrialne Mazowsze, Szlak Książąt Mazowieckich, Szlak Bitwy Warszawskiej 1920, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej, Mazowsze na Filmowo, Mazowiecką Michę Szlachecką oraz Wielki Gościniec Litewski.

W odniesieniu do turystyki wiejskiej dokument wskazuje dorobek projektów „Mazowiecka Wieś Zaprasza" i „Dziedzictwo Mazowsza", w których uwzględniano m.in. obiekty turystyki wiejskiej, ginące zawody oraz lokalne oferty oparte na zasobach wsi.

Wśród potencjalnych produktów wskazano również Mazowiecki Art-tour, odnoszący się do turystyki związanej ze sztuką i architekturą. Strategia przewiduje w tym zakresie promocję miejsc umożliwiających kontakt z architekturą, urbanistyką, filmem i innymi dziedzinami sztuki oraz wykorzystanie pracowni twórców do organizacji warsztatów.

W dokumencie wskazano również możliwość łączenia turystyki wiejskiej, skansenów, muzeów, turystyki kulturowej, przyrodniczej i aktywnej w ramach wspólnych produktów.

Dla realizacji programów wskazano m.in. dotacje celowe, otwarte konkursy ofert, działania własne, budżet obywatelski oraz współorganizację przedsięwzięć.

Dla Gminy Czerwin znaczenie mają przede wszystkim zapisy dotyczące kultury tradycyjnej, turystyki wiejskiej, muzeów i skansenów, architektury, lokalnych produktów turystycznych, warsztatów związanych z tradycyjnymi umiejętnościami oraz współpracy samorządów przy tworzeniu i promocji oferty turystycznej.

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego został przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r. Dokument określa stan i kierunki zagospodarowania przestrzennego województwa. Problematyce dziedzictwa poświęcono podrozdział 2.11 „Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego".

W Planie polityka dotycząca dziedzictwa obejmuje zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym.

Wśród wskazanych działań znajdują się:

- – realizacja zadań określonych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami;
- – przeciwdziałanie skutkom urbanizacji i rurbanizacji prowadzącym do utraty wartości historycznych i krajobrazowych;
- – ochrona, rewitalizacja i rewaloryzacja obiektów oraz obszarów historycznych;
- – odbudowa i rekonstrukcja dóbr światowego i krajowego dziedzictwa w przypadkach ich zniszczenia wskutek konfliktu zbrojnego lub katastrofy;
- – tworzenie szlaków kulturowych;
- – budowa i rozbudowa muzeów;
- – ochrona dziedzictwa kultury ludowej mającego znaczenie dla tożsamości regionalnej i lokalnej;
- – ochrona krajobrazu kulturowego i tradycji ludowych na obszarach charakterystycznych dla historycznych form osadnictwa.

Plan wyznacza także elementy przestrzennego systemu ochrony dziedzictwa. Obejmują one między innymi miejsca wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, pomniki historii, parki kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne postulowane do

ochrony, ośrodki budowania tożsamości kulturowej, regiony etnograficzne, pasma rzeczne, pasma szlaków kolejowych, obszary osadnictwa olenderskiego oraz strefy ochrony krajobrazów kulturowych.

W odniesieniu do zagospodarowania przestrzennego znaczenie mają również ochrona historycznych struktur miejscowości, zachowanie tradycyjnych form zabudowy, ochrona dziedzictwa archeologicznego oraz uwzględnianie wartości kulturowych przy lokalizacji nowej zabudowy i infrastruktury.

Dla Gminy Czerwin zapisy Planu mają znaczenie przy sporządzaniu planu ogólnego i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, zwłaszcza w odniesieniu do zabytkowej zabudowy wiejskiej, zespołów dworsko-parkowych, obiektów sakralnych, cmentarzy, stanowisk archeologicznych i zachowanych cech krajobrazu kulturowego.

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Audyt krajobrazowy województwa mazowieckiego został przyjęty Uchwałą nr 48/24 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 26 marca 2024 r. Opracowanie sporządzono dla całego województwa na podstawie art. 38a–38b ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Audyt identyfikuje i klasyfikuje krajobrazy, określa ich cechy oraz ocenia wartości przyrodnicze i kulturowe. Wskazuje krajobrazy priorytetowe, zagrożenia dla zachowania ich wartości, a także rekomendacje i wnioski dotyczące ochrony i kształtowania krajobrazu. Dokumentację tworzą część opisowa, załączniki tabelaryczne, mapy i dane przestrzenne udostępnione przez Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie.

Dla Gminy Czerwin szczególne znaczenie ma rozpoznanie krajobrazu wsi rolniczych, którego podstawowymi elementami są układy zabudowy i pól, historyczne drogi, dolina Orza oraz pozostałości dawnych założeń dworskich i folwarcznych. W miejscowościach Czerwin i Piski dominantami historycznych układów osadniczych są kościoły parafialne. Zespoły dworsko-parkowe w Czerwinie i Bobinie oraz pozostałości parku i folwarku w Grodzisku Dużym stanowią odrębne elementy historycznie ukształtowanej przestrzeni. Rozpoznanie tych miejsc wynika z zasobu zabytkowego opisanego w rozdziale 6 niniejszego Programu; nie oznacza samo przez się przypisania im w audycie statusu krajobrazu priorytetowego.

W badaniach dotyczących cech syntetycznych krajobrazu, prowadzonych na potrzeby prac nad audytem wojewódzkim, Gmina Czerwin została wskazana jako jedyna gmina Mazowsza oceniona dobrze lub bardzo dobrze we wszystkich trzech badanych kategoriach: tradycji, tożsamości i swojskości. W badaniu ankietowym 100% odpowiedzi z gminy potwierdzało kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów, a po 81% wskazywało ślady osadnictwa puszczańskiego i związki z kurpiowskim regionem etnograficznym. Wśród rozpoznanych przejawów dziedzictwa wymieniono architekturę wiejską i kapliczki, muzykę, taniec, zwyczaje, kuchnię, rękodzieło, Jarmarki Czerwińskie oraz Dni Kukurydzy. Są to wyniki analizy ankietowej przedstawionej w opracowaniu E. Baranowskiej, M. Pankowskiej i A. Dobrosielskiej „Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych województwa mazowieckiego" (2023), a nie odrębna decyzja o wyznaczeniu krajobrazu priorytetowego.

Zgodnie z przepisami o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w planie ogólnym gminy uwzględnia się rekomendacje i wnioski audytu krajobrazowego oraz krajobrazy priorytetowe. Przy sporządzaniu i zmianie planów miejscowych znaczenie mają granice krajobrazów priorytetowych i odnoszące się do nich ustalenia. Oceniając konkretne tereny w Czerwinie, Piskach, Bobinie, Grodzisku Dużym i pozostałych miejscowościach należy posługiwać się granicami oraz identyfikatorami krajobrazów z załączników nr 1 i 4 oraz danymi przestrzennymi audytu, a następnie sprawdzić przypisane do nich rekomendacje. Nie należy utożsamiać ogólnych zagrożeń opisanych w audycie dla całego województwa z lokalnymi ustaleniami dla każdej części gminy.

## 5.3 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU OSTROŁĘCKIEGO NA LATA 2026–2029

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2026–2029 został przyjęty Uchwałą nr XXVII/177/2026 Rady Powiatu w Ostrołęce z dnia 5 maja 2026 r.

W Programie przyjęto trzy priorytety:

Priorytet I. Ochrona dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym wykorzystaniu potencjału przyrodniczego

Kierunek 1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i podejmowanie działań poprawiających stan ich zachowania

W ramach kierunku przewidziano:

- - monitoring stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych;
- - zabezpieczanie obiektów przed zniszczeniem i dewastacją oraz prowadzenie prac remontowych;
- - aplikowanie o środki zewnętrzne przeznaczone na remonty, renowacje, restauracje i rewitalizacje zabytków;
- - informowanie właścicieli zabytków o możliwościach pozyskania środków zewnętrznych na odnawianie obiektów.

Kierunek 2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu

Przewidziano:

- - oznakowanie obiektów udostępnianych turystycznie;
- - uwzględnianie informacji o zabytkach w produkcie turystycznym powiatu;
- - opracowywanie i wytyczanie szlaków turystycznych oraz ścieżek edukacyjnych wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego.

Priorytet II. Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego

Kierunek 1. Podwyższenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego

Do zadań zaliczono:

- - propagowanie wiedzy o dziedzictwie w placówkach oświatowo-wychowawczych;

- - publikowanie materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w lokalnej prasie oraz materiałach promocyjnych Powiatu.

Kierunek 2. Pobudzenie zainteresowania dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu

Program przewiduje:

- - współorganizowanie konkursów plastycznych i fotograficznych dotyczących zabytków powiatu;
- - wspieranie lokalnych inicjatyw związanych z tradycjami folklorystycznymi;
- - współorganizowanie i dotowanie cyklicznych wydarzeń kulturalnych, inscenizacji i wydarzeń historycznych, zwłaszcza odbywających się w obiektach zabytkowych i służących kultywowaniu tradycji oraz lokalnej tożsamości.

Kierunek 3. Wykorzystanie nowych technologii do promocji dziedzictwa kulturowego

Przewidziano:

- - prezentowanie na stronie internetowej Powiatu dobrych praktyk dotyczących remontów, renowacji i rewitalizacji zabytków;
- - publikowanie informacji dotyczących turystyki kulturowej, w tym szlaków i ścieżek edukacyjnych;
- - zamieszczanie na stronie Powiatu i w lokalnych mediach informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego.

Priorytet III. Tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

Kierunek 1. Budowanie bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym

W ramach kierunku przewidziano współpracę:

- - z gminami i wojewódzkim konserwatorem zabytków;
- - z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną dziedzictwa;
- - z właścicielami zabytków i społecznością lokalną;

- – z organami administracji publicznej wyższego szczebla.

Kierunek 2. Korzystanie z technik cyfrowych

Program przewiduje:

- – rozbudowywanie części strony internetowej Powiatu poświęconej zabytkom;
- – promocję projektów związanych z digitalizacją i archiwizacją dokumentów oraz fotografii dotyczących dziedzictwa.

Program 2026–2029 zachowuje układ trzech priorytetów i siedmiu kierunków działań. Dla Gminy Czerwin znaczenie mają zwłaszcza zadania dotyczące stanu zachowania zabytków, informacji o źródłach finansowania, szlaków i ścieżek edukacyjnych, edukacji szkolnej, lokalnych tradycji, cyfrowej dokumentacji oraz współpracy Powiatu z gminami.

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO POWIATU OSTROŁĘCKIEGO NA LATA 2021–2030

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021–2030 został przyjęty Uchwałą nr XL.294.2021 Rady Powiatu w Ostrołęce z dnia 22 listopada 2021 r. Dokument był następnie zmieniany, w tym Uchwałą nr XLVIII.346.2022 z dnia 25 maja 2022 r. oraz Uchwałą nr LXXV.531.2024 z dnia 21 marca 2024 r.

Plan określa misję Powiatu w trzech kierunkach: poprawie atrakcyjności inwestycyjnej i infrastruktury komunikacyjnej, rozwoju wykorzystującym walory przyrodniczo-krajobrazowe i różne formy turystyki oraz tworzeniu warunków dla kształcenia, osiedlania się i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw.

W dokumencie wyznaczono cztery cele strategiczne:

**Cel strategiczny nr 1 – Nowoczesna i sprawna infrastruktura**

Cele szczegółowe: 1.1. Poprawa stanu dróg oraz rozbudowa układu drogowego; 1.2. Rozwój sieci ścieżek rowerowych w powiecie; 1.3. Rozwój technologii komunikacyjno-informacyjnych; 1.4. Modernizacja budynków użyteczności publicznej wraz z likwidacją barier architektonicznych oraz komunikacyjnych.

**Cel strategiczny nr 2 – Zwiększenie aktywności społeczeństwa**

Cele szczegółowe: 2.1. Wspieranie oraz aktywizacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub wykluczonych; 2.2. Współpraca samorządu powiatowego z organizacjami pozarządowymi.

**Cel strategiczny nr 3 – Promocja oraz zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej Powiatu**

Cele szczegółowe: 3.1. Rewitalizacja obiektów zabytkowych; 3.2. Promocja oferty kulturalnej gmin i Powiatu oraz lokalnych walorów turystycznych; 3.3. Poprawa stanu środowiska przyrodniczego.

**Cel strategiczny nr 4 – Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka**

Cele szczegółowe: 4.1. Tworzenie warunków dla powstawania i rozwoju przedsiębiorczości w regionie; 4.2. Przeciwdziałanie bezrobociu i jego zwalczanie, w tym wspieranie samozatrudnienia; 4.3. Dopasowanie oferty edukacyjnej placówek oświatowych do potrzeb lokalnego rynku pracy.

Dla programu opieki nad zabytkami podstawowe znaczenie ma cel strategiczny nr 3. W Planie ochrona obiektów zabytkowych została wprost połączona z promocją oferty kulturalnej i walorów turystycznych Powiatu.

W części diagnostycznej Plan osobno opisuje dziedzictwo historyczne i kulturowe południowej części Powiatu Ostrołęckiego. Wskazuje tradycje związane z dawnym osadnictwem drobnoszlacheckim, zaścianki szlacheckie oraz odmienność ich zabudowy i kultury od obszaru kurpiowskiego. Wymienione zostały zespoły pałacowo-parkowe, kościoły, kaplice cmentarne i stanowiska archeologiczne, w tym kurhany i inne stanowiska z okresu wpływów rzymskich.

Plan wskazuje również Lokalną Grupę Działania „Zaścianek Mazowsza", obejmującą m.in. Gminę Czerwin, której działalność wiąże z rozwojem turystyki, pielęgnowaniem miejscowych tradycji oraz zachowaniem dziedzictwa kulturowego.

Wśród wydarzeń kulturalnych Powiatu wymienione zostały Jarmarki Czerwińskie w Czerwinie.

W części dotyczącej turystyki wskazano ponadto czarny szlak rowerowy o przebiegu: Ostrołęka – Susk Stary – Zamość – Troszyn – Kleczkowo – Piski – Czerwin – Wojsze – Zamość – Ostrołęka.

Plan zawiera również wykaz zabytków położonych na terenie poszczególnych gmin. Dla Gminy Czerwin wskazano m.in. obiekty w Czerwinie, Piskach, Grodzisku, Czambrowinie, Wojszach, Wiśniówku, Tomaszach i Chruśnicach, obejmujące dwory i parki, zabytki sakralne i cmentarne, cmentarze wojenne oraz stanowiska archeologiczne. Wykaz ten ma charakter diagnostyczny i nie zastępuje aktualnych wykazów GEZ ani aneksów niniejszego Programu.

## 5.4 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY

### MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO OBSZARÓW W GMINIE CZERWIN

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszarów w gminie Czerwin został przyjęty Uchwałą nr XL/188/14 Rady Gminy Czerwin z dnia 22 września 2014 r. i opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego z 2014 r. pod poz. 9021.

Plan obejmuje obszary wskazane w uchwale i na załączniku graficznym. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarto w § 6 uchwały.

Plan stanowi, że: „Ochronie konserwatorskiej podlegają stanowiska archeologiczne oznaczone na rysunku planu."

Dla prac ziemnych prowadzonych w obrębie tych stanowisk plan ustanawia obowiązek ich zgłoszenia i prowadzenia pod nadzorem wojewódzkiego konserwatora zabytków, a w przypadkach tego wymagających – poprzedzenia prac badaniami archeologicznymi.

W § 5 określono zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego. Ustalenia tej części odnoszą się przede wszystkim do ograniczeń związanych z planowanymi elektrowniami wiatrowymi, ochrony przed hałasem oraz systemu

melioracyjnego. Plan nie ustanawia w tym paragrafie odrębnego katalogu zasad ochrony historycznej zabudowy ani zespołów zabytkowych.

Z punktu widzenia niniejszego Programu podstawowym ustaleniem konserwatorskim obowiązującego planu miejscowego jest zatem ochrona stanowisk archeologicznych wskazanych na jego rysunku i określenie zasad prowadzenia prac ziemnych w ich obrębie.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY CZERWIN - DOKUMENT HISTORYCZNY

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Czerwin przyjęto uchwałą nr XXXIV/31/2005 Rady Gminy Czerwin z dnia 23 grudnia 2005 r. Dokument zmieniono uchwałą nr XXXI/151/13 Rady Gminy Czerwin z dnia 10 września 2013 r. oraz zarządzeniami zastępczymi Wojewody Mazowieckiego z 5 października 2017 r., 29 grudnia 2020 r. i 21 października 2021 r., dotyczącymi wprowadzenia obszarów udokumentowanych złóż kopalin.

Zgodnie z art. 65 ust. 1 ustawy z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw Studium zachowywało moc do czasu wejścia w życie planu ogólnego gminy, jednak nie dłużej niż do 31 sierpnia 2026 r. Od 1 września 2026 r. jego ustalenia nie obowiązują. Studium przywołano jako dokument wcześniejszej polityki przestrzennej gminy; nie stanowi ono podstawy aktualnych rozstrzygnięć planistycznych.

PLAN OGÓLNY GMINY CZERWIN - W OPRACOWANIU

Rada Gminy Czerwin podjęła Uchwałę nr XI/17/25 z dnia 25 marca 2025 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu ogólnego Gminy Czerwin. Plan ogólny obejmuje cały obszar gminy.

W dniu 20 sierpnia 2026 r. Gmina Czerwin udostępniła projekt planu ogólnego wraz z uzasadnieniem, prognozą oddziaływania na środowisko, częścią graficzną oraz plikiem GML. Projekt został przekazany właściwym organom i instytucjom do wyrażenia opinii i dokonania uzgodnień.

Według stanu na dzień opracowania niniejszego Programu procedura sporządzania planu ogólnego nie została zakończona. W Biuletynie Informacji Publicznej Gminy Czerwin nie opublikowano dotychczas informacji o jego uchwaleniu.

Z tego względu projekt planu ogólnego jest w niniejszym Programie uwzględniany jako dokument będący w toku sporządzania, a nie jako obowiązujący akt planowania przestrzennego.

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO NA TERENACH OBEJMUJĄCYCH CZĘŚCI OBRĘBÓW GEODEZYJNYCH: SUCHCICE, BOBIN, JARNUTY ORAZ TOMASZE - W OPRACOWANIU

Rada Gminy Czerwin podjęła Uchwałę nr XIII/29/25 z dnia 13 maja 2025 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na terenach obejmujących części obrębów geodezyjnych: Suchcice, Bobin, Jarnuty oraz Tomasze, gmina Czerwin.

Procedura planistyczna dotyczy miejscowego planu sporządzanego w związku z lokalizacją elektrowni wiatrowych. W ramach procedury prowadzona jest również strategiczna ocena oddziaływania na środowisko.

Projekt miejscowego planu wraz z prognozą oddziaływania na środowisko został udostępniony do konsultacji społecznych prowadzonych od 30 września 2026 r. do 30 listopada 2026 r.

W ramach konsultacji wyznaczono dyżur projektanta na 9 października 2026 r. oraz dwa spotkania otwarte: 23 października 2026 r. w formie zdalnej i 13 listopada 2026 r. w Urzędzie Gminy Czerwin, z możliwością uczestnictwa zdalnego.

Według stanu na dzień opracowania niniejszego Programu procedura sporządzania planu nie została zakończona, a plan nie został uchwalony. Z tego względu jego ustalenia nie są w niniejszym Programie przedstawiane jako obowiązujące ustalenia planistyczne.

STRATEGIA ROZWOJU GMINY CZERWIN NA LATA 2026-2035 - PROJEKT

Rada Gminy Czerwin Uchwałą nr XVI/44/25 z dnia 19 sierpnia 2025 r. przystąpiła do sporządzenia Strategii Rozwoju Gminy Czerwin na lata 2026-2035. Harmonogram prac został następnie zmieniony Uchwałą nr XXIX/51/26 z dnia 27 sierpnia 2026 r.

Projekt Strategii został skierowany do konsultacji społecznych na podstawie Zarządzenia nr 61/2026 Wójta Gminy Czerwin z dnia 14 października 2026 r. Konsultacje prowadzone są od 28 października do 2 grudnia 2026 r. Według stanu na dzień opracowania niniejszego Programu Strategia nie została przyjęta i jest traktowana jako projekt.

Projekt wyznacza cztery cele strategiczne:

**Cel strategiczny 1: Rozwój społeczny**

**Cel strategiczny 2: Rozwój gospodarczy**

**Cel strategiczny 3: Spójny rozwój przestrzenny**

**Cel strategiczny 4: Ochrona środowiska i odporność na zmiany klimatu**

Problematyka kultury została uwzględniona już w celu strategicznym 1. W jego ramach wyznaczono cel operacyjny 1.5 „Rozwój kultury, sportu i rekreacji", obejmujący rozwój działalności instytucji kultury, sportu i rekreacji oraz organizację wydarzeń artystycznych, sportowych i rekreacyjnych na terenie gminy.

Związek dziedzictwa z rozwojem gospodarczym występuje w celu operacyjnym 2.2 „Wykorzystanie potencjału gminy dla rozwoju gospodarczego". Jednym z kierunków jest rozwijanie oferty turystycznej opartej na walorach przyrodniczych, kulturowych i historycznych gminy.

CEL STRATEGICZNY 3: SPÓJNY ROZWÓJ PRZESTRZENNY

W ramach celu operacyjnego 3.3 „Estetyka, dostępność i bezpieczeństwo przestrzeni publicznej" przewidziano m.in. prowadzenie planowania przestrzennego w oparciu o plan ogólny gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

CEL OPERACYJNY 3.4: WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

3.4.1 Ochrona, konserwacja i adaptacja obiektów zabytkowych oraz zasobów kultury.

CEL OPERACYJNY 3.5: ROZWÓJ TURYSTYKI I WYKORZYSTANIE WALORÓW GMINY

- - 3.5.1 Rozbudowa i modernizacja infrastruktury turystycznej;
- - 3.5.2 Budowa i promocja spójnej oferty turystycznej opartej na lokalnych walorach przyrodniczych i kulturowych.

Projekt Strategii zawiera ponadto odrębne ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, sformułowane w części poświęconej modelowi struktury funkcjonalno-przestrzennej.

W tej części wskazano w szczególności:

- - ochronę zabytków zgodnie z przepisami oraz ustaleniami konserwatorskimi;
- - konserwację, rewaloryzację i właściwe zagospodarowanie obiektów oraz przestrzeni o wartościach historycznych;
- - przeciwdziałanie degradacji zasobu kulturowego;
- - odnowę miejsc o zachowanym układzie historycznym z poszanowaniem tradycyjnej struktury przestrzennej i form architektury wiejskiej;
- - uwzględnianie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach dotyczących zabudowy oraz przy projektowaniu inwestycji;
- - dostosowywanie skali, formy i charakteru nowej zabudowy do lokalnych uwarunkowań kulturowych i krajobrazowych;
- - uwzględnianie miejsc ważnych dla lokalnej pamięci i tożsamości, także w przypadku braku odrębnej ustawowej formy ochrony;

- - zwiększanie nakładów na ochronę i odnowę zabytków oraz możliwość ich adaptacji do funkcji społecznych, edukacyjnych i turystycznych;
- - promocję lokalnej kultury, historii i tradycyjnych form budownictwa w działaniach dotyczących turystyki i edukacji regionalnej;
- - udział społeczności lokalnej w ochronie i popularyzacji miejscowych wartości kulturowych.

Projekt Strategii zawiera bezpośrednie odniesienie do ochrony i adaptacji obiektów zabytkowych, planowania przestrzennego, lokalnego krajobrazu kulturowego oraz wykorzystania zasobów kulturowych w turystyce. Do czasu zakończenia konsultacji i przyjęcia Strategii zapisy te mają status projektowany.

STRATEGIA ROZWOJU PONADLOKALNEGO DLA OSTROŁĘCKIEGO OBSZARU STRATEGICZNEJ INTERWENCJI NA LATA 2021-2030

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Ostrołęckiego Obszaru Strategicznej Interwencji na lata 2021-2030 została przyjęta przez Radę Gminy Czerwin Uchwałą nr XXI/69/25 z dnia 9 grudnia 2025 r. Gmina Czerwin należy do jednostek samorządu tworzących Partnerstwo Ostrołęckiego Obszaru Strategicznej Interwencji.

Strategia określa cztery cele strategiczne:

Cel strategiczny 1. Rozwój lokalnego potencjału i polepszenie warunków dla nowoczesnego rozwoju gospodarczego

Cel strategiczny 2. Społeczeństwo aktywnie włączone w życie obszaru

Cel strategiczny 3. Wykorzystanie zasobów naturalnych w rozwoju oraz uporządkowana przestrzeń

Cel strategiczny 4. Efektywne zarządzanie rozwojem lokalnym i poprawa jakości świadczonych usług publicznych

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego znaczenie mają przede wszystkim kierunki określone w celach strategicznych 1-3.

1.1.4. Promocja rzemiosł dawnych i twórców ludowych

Do typów projektów przypisanych temu kierunkowi należą:

- - wsparcie tworzenia Uniwersytetów Ludowych;
- - promocja zawodów wymierających oraz wsparcie przekazywania wiedzy w tym zakresie;
- - tworzenie przestrzeni do rozwoju i promocji rzemiosła dawnego;
- - promocja twórców ludowych.

2.4.2. Rozwój oferty kulturalnej i rozrywkowej

Kierunek obejmuje rozwój infrastruktury kulturalnej i rozrywkowej, wsparcie przedsięwzięć kulturalnych oraz poprawę jakości oferty kierowanej do mieszkańców.

2.4.3. Budowanie tożsamości i marki miejsca na obszarze OSI Ostrołęka

Wśród typów projektów wskazano:

- - współpracę z instytucjami regionalnymi, krajowymi i międzynarodowymi;
- - promocję turystyczną i kulturalną OSI Ostrołęka;
- - kreowanie rozpoznawalnych wydarzeń turystycznych, społecznych, sportowych i kulturalnych.

2.4.4. Rozwój poprzez wykorzystanie potencjałów

W ramach kierunku przewidziano:

- - wykorzystanie zasobów OSI Ostrołęka do wspólnej promocji turystycznej;
- - integrację oferty handlowej, biznesowej i turystycznej;
- - łączenie oferty kulturalnej, sportowo-rekreacyjnej i edukacyjnej z ofertą turystyczną;
- - budowę infrastruktury sportowo-rekreacyjnej i turystycznej.

3.3. Funkcjonalna i estetyczna przestrzeń

3.3.1. Poprawa atrakcyjności przestrzeni

W ramach kierunku wskazano:

- - uwzględnienie tkanki historycznej w ramach planowania dalszego rozwoju przestrzennego;
- - poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych;
- - ochronę krajobrazu kulturowego.

W modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej Czerwin został wskazany jako jeden z ośrodków lokalnych Partnerstwa. Ośrodki lokalne mają utrzymywać funkcje usługowe dla podstawowych jednostek osadniczych, w tym w zakresie administracji, edukacji, kultury, sportu i rekreacji oraz działalności gospodarczej.

W części dotyczącej zasobów kulturowych Strategia wskazuje również kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej w Czerwinie wśród obiektów dziedzictwa kulturowego obszaru Partnerstwa.

Dla Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czerwin bezpośrednie znaczenie mają kierunki 1.1.4, 2.4.2–2.4.4 oraz 3.3.1, a zwłaszcza zapis dotyczący uwzględniania tkanki historycznej w planowaniu przestrzennym, poprawy stanu zachowania zabytków i ochrony krajobrazu kulturowego.

# 6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

## 6.1 CHARAKTERYSTYKA GMINY

Gmina Czerwin jest gminą wiejską położoną w południowo-wschodniej części powiatu ostrołęckiego, w województwie mazowieckim. Zajmuje powierzchnię około 170 km$^2$. W strukturze użytkowania gruntów dominują użytki rolne – około 77,2% powierzchni

gminy - natomiast lasy zajmują około 15,6%. Siedzibą władz samorządowych jest Czerwin, historyczna miejscowość rozwijająca się nad rzeką Orz.

Krajobraz gminy ma przede wszystkim charakter rolniczy i wiejski. Sieć osadnicza tworzą miejscowości o zróżnicowanej genezie, wśród których występują dawne zaścianki szlacheckie, wsie związane z majątkami ziemskimi oraz osady rozwijające się przy lokalnych traktach i ośrodkach parafialnych. W strukturze przestrzennej widoczne są pozostałości zespołów dworsko-parkowych, tradycyjne budownictwo drewniane i murowane, kościoły i cmentarze, miejsca pamięci oraz liczne stanowiska archeologiczne.

Znaczącym elementem krajobrazu jest dolina Orza oraz układ pól, łąk, zadrzewień i historycznych dróg. Dziedzictwo kulturowe nie występuje więc wyłącznie w postaci pojedynczych zabytków, lecz tworzy szerszy system powiązań między miejscowościami, tradycyjnymi formami zagospodarowania i elementami przyrodniczymi. Dla zachowania czytelności tego krajobrazu szczególne znaczenie ma sposób lokalizowania nowej zabudowy i infrastruktury oraz ochrona otoczenia najcenniejszych obiektów.

Zasób zabytkowy gminy jest zróżnicowany. Obejmuje zabytki sakralne, dworskie i folwarczne, historyczne budynki mieszkalne, cmentarze, miejsca pamięci, obiekty użyteczności publicznej i techniki, a także dziedzictwo archeologiczne i niematerialne. Charakterystyczną cechą gminy jest duży udział rozproszonego dziedzictwa wiejskiego, którego ochrona wymaga nie tylko prac konserwatorskich przy obiektach rejestrowych, ale również dokumentowania i właściwego kształtowania całej przestrzeni kulturowej.

## 6.2 RYS HISTORYCZNY

Tereny obecnej gminy Czerwin były zasiedlane już w epoce kamienia, o czym świadczą stanowiska archeologiczne odkryte w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Ślady późniejszego osadnictwa pochodzą także z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, a wyraźniejsza obecność człowieka zaznacza się w pierwszych wiekach naszej ery, w okresie wpływów rzymskich. Liczba rozpoznanych stanowisk nie może być jednak

utożsamiana z rzeczywistą intensywnością pradziejowego osadnictwa, ponieważ w znacznym stopniu odzwierciedla stan badań i rozpoznania powierzchniowego.

Ważnym elementem najstarszych dziejów osadnictwa jest Grodzisk Duży. Na terenie dawnego założenia dworskiego zachowało się grodzisko wczesnośredniowieczne, położone w bezpośrednim sąsiedztwie Czerwina. Badania archeologiczne potwierdzają użytkowanie tego miejsca co najmniej od X do XII w. Obiekt dokumentuje istnienie lokalnego ośrodka osadniczego poprzedzającego rozwój późnośredniowiecznych wsi i majątków na tym obszarze.

Głównym ośrodkiem osadniczym gminy jest Czerwin. Zachowany odpis aktu lokacyjnego wskazuje, że 30 czerwca 1389 r. bracia Mikołaj, Jakub, Dobiesław i Maciej Kajmowie z Niestępowa dokonali z księciem mazowieckim Januszem I zamiany dóbr. Przekazali księciu część gruntów w Niestępowie, otrzymując w zamian większy obszar ziemi w książęcej dziedzinie Czerwino. Nadanie obejmowało nie tylko grunty, lecz również bory, wody, barcie i związane z nimi dochody. Kajmowie otrzymali dobra na prawie rycerskim i byli zobowiązani do służby wojskowej.

Z tradycją rycerską wiąże się Jakub Czerwiński z Czerwina, który w czasie wielkiej wojny z zakonem krzyżackim w 1410 r. walczył w chorągwi mazowieckiej księcia Janusza. Należał do załogi zdobytego zamku w Ostródzie, a po ponownym zajęciu warowni przez Krzyżaków dostał się do niewoli. Świadectwo to pokazuje związki lokalnej szlachty z wydarzeniami o znaczeniu ponadregionalnym.

Rozwój osady doprowadził do powstania struktur parafialnych. Pierwszy drewniany kościół w Czerwinie wzniesiono około 1428 r. W późnym średniowieczu i na początku epoki nowożytnej miejscowość pełniła funkcje religijne, gospodarcze i edukacyjne. Przy parafii działała szkoła, a z Czerwina pochodzili studenci Akademii Krakowskiej, m.in. Maciej z Czerwina. W XVI w. znajdowały się tu kościół, szkoła parafialna i karczma, a miejscowość posiadała przywilej organizowania jarmarków. Tradycja Jarmarków Czerwińskich została po okresie zaniku reaktywowana na początku XXI w.

Pomyślny rozwój przerwały wojny XVII w. Najazd szwedzki doprowadził do poważnych zniszczeń i spadku liczby mieszkańców; w 1663 r. w osadzie miało mieszkać około 40 osób. Z wydarzeniami „potopu" związani byli m.in. dziedzic Czerwina Janusz Wessel oraz pochodzący z Gocłów Tomasz Gocłowski, przedstawiony

później przez Henryka Sienkiewicza w powieści „Potop". Gocłowski był fundatorem murowanej kaplicy pw. Świętego Krzyża w Czerwinie.

Na początku XVIII w. dziedzicem Czerwina był Stanisław Wessel, starosta różański, makowski i ostrowski. W okresie panowania Augusta III miejscowość należała do powiatu ostrowskiego województwa mazowieckiego. Po III rozbiorze Polski Czerwin i okoliczne wsie znalazły się w granicach Prus Nowowschodnich. W 1807 r., podczas działań wojennych, okolice zajęły wojska francuskie prowadzące walki z oddziałami rosyjskimi; zniszczeniu uległy wówczas m.in. zabudowania plebańskie i część wyposażenia kościoła.

Po 1815 r. Czerwin znalazł się w Królestwie Polskim, w strukturach administracyjnych związanych z powiatem ostrołęckim. W 1827 r. miejscowość liczyła 21 domów i 238 mieszkańców, a na terenie folwarku funkcjonowała cegielnia. Zarządcą rozległych dóbr obejmujących Czerwin, Grodzisk, Stylągi, Zaorze, Aksamity i Trojan był Feliks Boguski. Jego córka Bronisława Boguska została matką Marii Skłodowskiej-Curie, a tym samym babką Ireny Joliot-Curie. Jest to jeden z ciekawszych związków lokalnej historii z dziejami polskiej nauki.

Mieszkańcy Czerwina i okolicznych wsi uczestniczyli w XIX-wiecznych zrywach niepodległościowych. Podczas powstania styczniowego w maju 1863 r. doszło do potyczki pod wsią Stok, a w październiku tego samego roku do kolejnego starcia pod Księżopolem. Po upadku powstania teren wszedł w skład guberni łomżyńskiej. W 1877 r. Czerwin liczył blisko tysiąc mieszkańców; znajdowały się tu siedziba gminy i parafii, murowany kościół, drewniana synagoga, sąd gminny, szkoła początkowa i stacja pocztowa.

I wojna światowa odcisnęła na gminie szczególnie wyraźne piętno. Część mieszkańców została wcielona do armii rosyjskiej. W sierpniu 1915 r., podczas ofensywy niemieckiej, ciężkie walki toczyły się m.in. na linii Gucin–Wojsze–Repki–Borowce–Rabędy. Materialnym świadectwem tych wydarzeń pozostają cmentarze wojenne w Chruśnicach, Wojszach, Czerwinie i innych miejscowościach gminy.

Po odzyskaniu niepodległości Czerwin należał do powiatu ostrołęckiego i województwa białostockiego. W sierpniu 1920 r. miejscowość została czasowo zajęta przez wojska bolszewickie; powstał tu komitet rewolucyjny, a kościół wykorzystano

jako stajnię. W okresie międzywojennym działały w Czerwinie m.in. sąd gminny, poczta, szkoła powszechna, posterunek policji, urząd gminy, apteka i ośrodek zdrowia. Osiem razy w roku odbywały się targi, przyciągające rolników i handlarzy z okolicznych miejscowości.

Istotną część społeczności Czerwina stanowiła ludność żydowska. Nad Orzem znajdowała się drewniana bóżnica, funkcjonowała gmina żydowska, rabin i szochet, a naprzeciw synagogi stała mykwa. Współcześnie śladem tej społeczności pozostaje m.in. wzgórze określane jako „Kierkut" lub „Na kirkucie", przy drodze do Styląg, wiązane z dawnym cmentarzem żydowskim.

We wrześniu 1939 r. Czerwin po krótkich walkach został zajęty przez wojska niemieckie. Na terenie gminy rozwinęła się konspiracja: działała 29. Placówka Armii Krajowej „Czary", której komendantem był Teofil Chojnowski „Kuźnia" z Dzwonku. Prowadzono również tajne nauczanie pod kryptonimem „Golesin", m.in. w Jarnutach, Czambrowinie, Wojszach i Pasiekach. Okupacja przyniosła egzekucje, aresztowania i śmierć mieszkańców w więzieniach oraz obozach. W 1944 r. teren został zajęty przez Armię Czerwoną, a w 1945 r. znalazł się ponownie w granicach Polski.

## 6.3 ZABYTKI NIERUCHOME

Zasób zabytków nieruchomych Gminy Czerwin ma przede wszystkim charakter wiejski. Jego najważniejsze grupy tworzą budownictwo mieszkalne, zespoły dworsko-parkowe i folwarczne, obiekty sakralne, cmentarze i miejsca pamięci, budynki użyteczności publicznej oraz nieliczne zabytki techniki. O wartości tego zasobu decydują zarówno pojedyncze obiekty wpisane do rejestru, jak i rozproszone elementy tradycyjnej zabudowy, historycznej zieleni i krajobrazu.

### BUDOWNICTWO MIESZKALNE

O historii miejscowości i ich mieszkańców w sposób bezpośredni świadczą zabytkowe budynki mieszkalne. W Czerwinie i okolicznych wsiach zabudowa mieszkaniowa przez długi czas była w przeważającej części drewniana, choć równolegle wznoszono także domy murowane. Budownictwo drewniane, ze względu na mniej trwały materiał, niewielką skalę oraz zmieniające się standardy użytkowe, jest szczególnie podatne na

zanik. Proces ten wynika zarówno z naturalnego starzenia się substancji, jak i z rozbiórek, przebudów i zastępowania dawnych domów nową zabudową.

W centrum Czerwina, przy ul. Mazowieckiej, zachowały się przykłady drewnianej architektury mieszkalnej z początku XX w. Są to parterowe domy reprezentujące tradycyjne rozwiązania regionalne, określane w starszej literaturze jako typ „trojaka mazowiecko-podlaskiego". Ich znaczenie wykracza poza wartość pojedynczego budynku: współtworzą skalę i historyczny charakter przestrzeni miejscowości. W aktualnym powiatowym wykazie dziedzictwa wymieniony jest m.in. drewniany dom przy ul. Mazowieckiej 8.

Charakterystyczne przykłady mieszkalnego budownictwa drewnianego występują także w Jankach Młodych, Jarnutach i Skarżynie. W starszej dokumentacji odnotowano również drewniane domy w Gucinie i Piskach. Z uwagi na szybko zmieniający się charakter tego zasobu szczególnie ważne jest systematyczne dokumentowanie istniejących obiektów, wykonywanie fotografii, odnotowywanie przebudów i rozbiórek oraz gromadzenie lokalnego archiwum. Nawet w przypadku utraty obiektu dokumentacja może zachować wiedzę o regionalnym sposobie budowania.

Na terenie gminy występuje również budownictwo murowane z przełomu XIX i XX w. oraz z pierwszych dekad XX w. Są to najczęściej jednokondygnacyjne budynki o prostych bryłach, przykryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi, niekiedy ze skromnym detalem ceglanym lub tynkarskim. Do przykładów wymienianych w dotychczasowej dokumentacji należą m.in. dom w Piotrowie nr 9 oraz historyczne budynki mieszkalne w Wojszach i Piskach.

Szczególnym przykładem budownictwa drewnianego pozostaje dwór w Bobinie (Czambrowinie), wzniesiony w latach 70. XIX w. Wraz z parkiem tworzy zespół dworski wpisany do rejestru zabytków pod nr A-527; odrębnymi decyzjami objęto dwór i park o powierzchni około 4,50 ha. Stan zachowania drewnianego dworu i jego otoczenia powinien być systematycznie monitorowany.

Innym lokalnym przykładem architektury drewnianej jest organistówka w Czerwinie – szerokofrontowy, jednokondygnacyjny budynek przykryty dachem naczółkowym. Obiekt jest ujęty w lokalnym zasobie i stanowi świadectwo historycznego zaplecza

funkcjonalnego parafii. Podobnie jak inne obiekty drewniane wymaga regularnej kontroli stanu technicznego i ostrożności przy modernizacjach.

## ZESPOŁY DWORSKO-PARKOWE I FOLWARCZNE

Do najważniejszych elementów krajobrazu kulturowego gminy należą dawne założenia dworskie, folwarczne i parkowe. W Czerwinie zachował się murowany dwór wraz z parkiem, wpisany do rejestru zabytków pod nr A-495. Dwór pochodzi z przełomu XVII i XVIII w. i był przebudowywany w XIX w.; park, którego powierzchnia w wykazie Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynosi 7,08 ha, stanowi integralną część zespołu. Budowla ma cechy neorenesansowe, została wzniesiona z cegły i otynkowana, ma wydłużony, nieregularny plan i rozczłonkowaną bryłę. Aktualny program powiatowy wskazuje, że obiekt został odnowiony w 2011 r. W zespole zachował się również murowany czworak, obecnie użytkowany jako dom.

Skromniejszy charakter ma dwór w Suchcicach. Jest to murowany budynek mieszkalny o bardziej rozbudowanej bryle niż typowe wiejskie domy, z zamkniętym gankiem poprzedzającym wejście. Do lokalnego zasobu historycznej zieleni należą również parki i pozostałości parków w Gocłach, Księżopolu i Grodzisku Dużym.

Szczególne znaczenie ma Grodzisk Duży. Dawny dwór Schürrów i Andlauerów, wzniesiony w latach 70. XIX w., został uszkodzony w czasie II wojny światowej, a następnie rozebrany w okresie PRL. Po dawnym majątku pozostał park z historycznym drzewostanem oraz relikty zabudowy gospodarczej. Park podworski jest wpisany do rejestru zabytków pod nr A-395. Na terenie zespołu znajduje się również wczesnośredniowieczne grodzisko, objęte odrębnym wpisem do rejestru zabytków archeologicznych (nr 754). Dzięki temu Grodzisk Duży łączy dziedzictwo archeologiczne i ziemiańskie w jednym, szczególnie czytelnym krajobrazie kulturowym.

## OBIEKTY SAKRALNE

Głównymi obiektami sakralnymi gminy są zespół kościoła parafialnego pw. Przenajświętszej Trójcy w Czerwinie oraz zespół kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Piskach. Oba zespoły stanowią ważne dominanty krajobrazowe i centra

historycznych struktur osadniczych, a ich znaczenie wynika zarówno z wartości architektonicznych, jak i z ciągłości funkcji religijnej i społecznej.

Barokowy kościół pw. Przenajświętszej Trójcy w Czerwinie pochodzi z 1777 r. Pierwszy drewniany kościół istniał w miejscowości już około 1428 r., a pierwszą świątynię murowaną wzniesiono w I połowie XVI w. Obecny kościół ufundowali Celińscy, ówcześni właściciele Czerwina. Budowla została założona na planie krzyża łacińskiego, a wnętrze przykryte sklepieniem krzyżowym zachowało barokowy charakter. Do szczególnie cennych elementów wyposażenia należą marmurowy nagrobek Jakuba Grodzickiego, wykonany około 1609 r. i przeniesiony z wcześniejszego kościoła, obraz „Koronacja Najświętszej Marii Panny" z II połowy XVII w. oraz gotycka rzeźba Chrystusa na Krzyżu. Zespół rejestrowy obejmuje również dzwonnicę, kaplicę przedpogrzebową i cmentarz przykościelny. W latach 1995–2000 prowadzono przy kościele rozległe prace obejmujące m.in. wieże, dach, instalację elektryczną, organy i elewację.

Kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Piskach reprezentuje styl barokowo-klasycystyczny. Budowę rozpoczęto w 1788 r. z fundacji Adama Jabłońskiego, dziedzica Księżopola, i ukończono w 1791 r.; konsekracja nastąpiła w 1798 r. Świątynia jest murowana, wzniesiona na planie prostokąta, a w jej wnętrzu zachował się m.in. portret fundatora. Zespół kościelny, obejmujący kościół, cmentarz przykościelny i dzwonnicę, jest wpisany do rejestru zabytków pod nr A-423. Dzwonnica pochodzi z lat 1768–1778 i jest starsza od obecnej świątyni. W kolejnych okresach prowadzono prace remontowe i konserwatorskie przy kościele i jego wyposażeniu; w 2026 r. Gmina udzieliła dotacji na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkowym ołtarzu, co potwierdza ciągłość działań służących zachowaniu wyposażenia świątyni.

Istotnym elementem krajobrazu są również krzyże i kapliczki przydrożne. Występują przy skrzyżowaniach dróg, na krańcach wsi i w miejscach związanych z lokalną pamięcią. Część z nich ma znaczną wartość historyczną i emocjonalną dla mieszkańców. Obiekty te bywają odnawiane metodami gospodarczymi, dlatego ważne jest popularyzowanie dobrych praktyk, zwłaszcza w zakresie doboru materiałów, zachowania historycznych detali i unikania przekształceń zacierających dawną formę.

## ZABYTKOWE CMENTARZE I MIEJSCA PAMIĘCI

Cmentarze są ważną częścią dziedzictwa Gminy Czerwin. Zachowują informacje o dawnych społecznościach, przemianach demograficznych i wydarzeniach wojennych, a równocześnie stanowią zespoły historycznej zieleni i małej architektury. W Czerwinie i Piskach funkcjonują cmentarze rzymskokatolickie oraz starsze cmentarze przykościelne. Dotychczasowy program wskazywał na sześć cmentarzy objętych ochroną oraz dodatkowe nekropolie związane przede wszystkim z I wojną światową.

W Czerwinie cmentarz parafialny wytyczono w 1853 r. Rejestrowy zespół zabytków cmentarnych obejmuje nagrobek Ignacego Boguckiego z 1850 r., kaplicę grobową rodziny Andlauerów z 1890 r. oraz dwie bramy z II połowy XIX w.; historyczna kaplica cmentarna z 1854 r. nie zachowała się. Zespół ten ma znaczenie zarówno architektoniczne, jak i genealogiczne, dokumentując historię właścicieli i mieszkańców miejscowości oraz przemiany XIX-wiecznej kultury sepulkralnej.

Szczególną grupę tworzą cmentarze wojenne z I wojny światowej. Nekropolia w Chruśnicach z 1915 r. jest wpisana do rejestru zabytków pod nr A-566, natomiast cmentarz wojenny w Wojszach z 1914 r. pod nr A-570. Na cmentarzu w Chruśnicach pochowano żołnierzy niemieckich, a charakterystycznym elementem miejsca są sosny i kamienne głazy oznaczające pochówki. Ślady cmentarzy wojennych występują również w Czerwinie, Piskach, Suchcicach i Tomaszach. Zachowanie tych miejsc wymaga zarówno opieki nad zielenią i elementami nagrobnymi, jak i utrzymywania czytelnej informacji o ich historycznym znaczeniu.

## BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Historyczne budynki użyteczności publicznej dokumentują rozwój lokalnej administracji, oświaty i usług. W tej kategorii szczególne znaczenie ma murowany budynek szkolny w Jarnutach, wzniesiony w latach 1924–1927 i ujęty w gminnej ewidencji zabytków. Obiekt jest świadectwem rozwoju szkolnictwa na terenie gminy i powinien być rozpatrywany nie tylko jako pojedynczy budynek, lecz również jako element pamięci miejscowej społeczności i historii edukacji.

ZABYTKI TECHNIKI I PRZEMYSŁOWE

Czerwin i okolice nie należały do obszarów silnie uprzemysłowionych, dlatego zasób zabytków techniki jest stosunkowo niewielki. Wyróżnia się przede wszystkim wiatrak holender w Gosterach, wzniesiony w 1933 r. i wpisany do rejestru zabytków pod nr 41/81 decyzją z 14 grudnia 1981 r. Aktualny program powiatowy wskazuje na jego zachowanie w formie ruiny. Obiekt stanowi rzadkie na terenie gminy świadectwo dawnej infrastruktury gospodarczej i techniki młynarskiej.

Do szerszego dziedzictwa gospodarki rolnej zaliczyć można również zachowane budynki folwarczne, młyny i spichlerze, w tym obiekty wskazywane w Grodzisku Dużym i Wojszach. Nawet jeżeli nie wszystkie posiadają indywidualny wpis do rejestru, dokumentują dawny sposób funkcjonowania majątków i gospodarstw oraz przemiany lokalnego krajobrazu produkcyjnego.

WYBRANE MIEJSCA ŁĄCZĄCE WARTOŚCI ARCHITEKTONICZNE, KRAJOBRAZOWE I ARCHEOLOGICZNE

Na uwagę zasługują miejsca, w których nakładają się różne warstwy dziedzictwa. Grodzisk Duży łączy pozostałości XIX-wiecznego parku i folwarku z wczesnośredniowiecznym grodziskiem. W Wojszach, obok cmentarza wojennego, znajduje się kurhan typu rostołckiego z późnego okresu wpływów rzymskich, będący przedmiotem badań archeologicznych, oraz kapliczka z figurą św. Franciszka ufundowana w 1820 r. przez Mariannę i Walentego Mierzejewskich. Takie miejsca wymagają kompleksowego podejścia, ponieważ ochrona jednego elementu bez uwzględnienia otoczenia może prowadzić do utraty czytelności całego zespołu.

Dziedzictwo nieruchome Gminy Czerwin powinno być zatem postrzegane jako system obejmujący obiekty rejestrowe, GEZ, historyczną zieleń, tradycyjną zabudowę, miejsca pamięci i stanowiska archeologiczne. W praktyce oznacza to potrzebę łączenia konserwacji pojedynczych zabytków z dokumentowaniem zasobu, ochroną krajobrazu i ostrożnym kształtowaniem nowej zabudowy.

## 6.4 ZABYTKI RUCHOME

Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki

bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zasady wpisu zabytków ruchomych do rejestru oraz obowiązki ich właścicieli określa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Na terenie Gminy Czerwin wpisem do rejestru zabytków ruchomych objęte są przede wszystkim elementy wystroju i wyposażenia kościołów parafialnych. Szczególne znaczenie mają zespoły sztuki sakralnej w Czerwinie i Piskach, obejmujące ołtarze, obrazy, rzeźby, epitafia i inne elementy związane z historycznym wyposażeniem świątyń. Ze względów bezpieczeństwa pełne wykazy zabytków ruchomych nie są przeznaczone do powszechnego publikowania.

Informacje dotyczące zabytków ruchomych pozostają w dyspozycji właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków i są prowadzone w systemie ewidencji zabytków. W odniesieniu do obiektów sakralnych szczególne znaczenie ma prowadzenie prac konserwatorskich przez osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje oraz dokumentowanie przebiegu i efektów prac. Dotyczy to także wyposażenia, które pozostaje integralnym elementem historycznego wnętrza.

Na terenie gminy nie funkcjonuje muzeum wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów.

## 6.5 ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Zabytek archeologiczny jest zabytkiem nieruchomym stanowiącym powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałość egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytkiem ruchomym będącym takim wytworem. Dziedzictwo archeologiczne jest zasobem nieodnawialnym: zniszczenie nawarstwień lub kontekstu znalezisk prowadzi do nieodwracalnej utraty informacji o przeszłości.

Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologiczne można podzielić na stanowiska płaskie – m.in. osady, obozowiska i cmentarzyska; stanowiska posiadające własną formę terenową – grodziska, wały, kurhany i kopce; oraz nawarstwienia kulturowe występujące w obrębie dawnych układów osadniczych.

Każda z tych grup wymaga innego sposobu rozpoznania i ochrony. Szczególnie czytelne w krajobrazie są obiekty o własnej formie terenowej, ale właśnie z tego powodu mogą być narażone na nielegalne poszukiwania, rozjeżdżanie lub inne przekształcenia.

Do głównych zagrożeń dla stanowisk należą naturalna erozja, intensywna i głęboka orka, inwestycje wymagające robót ziemnych, rozbudowa zabudowy i infrastruktury drogowej, eksploatacja kruszyw oraz nielegalne poszukiwania z użyciem wykrywaczy metali. Szczególnie niebezpieczne są działania prowadzone bez rozpoznania archeologicznego, ponieważ mogą zniszczyć nawarstwienia zanim ich wartość zostanie właściwie oceniona i udokumentowana.

Na terenie Gminy Czerwin znajduje się 179 stanowisk archeologicznych ujętych w aneksie 2. Ich chronologia obejmuje okres od epoki kamienia i epoki brązu po średniowiecze i czasy nowożytne. W przewadze są to ślady osadnictwa rozpoznane na podstawie materiału występującego na powierzchni, przede wszystkim fragmentów ceramiki. Obok nich występują stanowiska o szczególnej randze i czytelnej formie, w tym wczesnośredniowieczne grodzisko w Grodzisku Dużym i starożytny kurhan w Wojszach.

Do szczególnie istotnych stanowisk objętych indywidualnymi wpisami do rejestru należą: wczesnośredniowieczne grodzisko w Grodzisku Dużym, stanowisko w Tomaszach związane ze śladami osady z epoki żelaza, stanowisko w Wiśniówku związane z osadnictwem późnolateńskim i okresem wpływów rzymskich oraz kurhan w Wojszach z okresu wpływów rzymskich. Informacje te potwierdzają zróżnicowanie chronologiczne i funkcjonalne zasobu archeologicznego Gminy.

| Miejscowość | AZP | Nr rejestru zabytków |
|---|---|---|
| Grodzisk Duży | 41-73/1 | 754 |
| Tomasze | 41-72/4 | 920 |
| Wiśniówek | 41-74/2 | A-966 |
| Wojsze | 41-73/4 | A-972 |

Wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania i formę ujawnienia, podlegają ochronie na zasadach określonych w przepisach. Dla Gminy szczególne

znaczenie ma uwzględnianie stanowisk w planowaniu przestrzennym, weryfikowanie ich lokalizacji przy przygotowywaniu inwestycji oraz bieżąca współpraca z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

## 6.6 ELEMENTY DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest jednym z podstawowych składników tożsamości społeczności lokalnych i regionalnych. Obejmuje nie tylko pamięć historyczną, lecz również praktyki, przekazy, wiedzę i umiejętności, które są uznawane przez wspólnotę za własne i przekazywane kolejnym pokoleniom. W odróżnieniu od zabytku materialnego nie jest ono strukturą niezmienną - trwa dzięki praktykowaniu, odtwarzaniu i twórczemu dostosowywaniu do współczesnych warunków.

Konwencja UNESCO z 2003 r. wskazuje podstawowe dziedziny dziedzictwa niematerialnego: tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik przekazu; sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; a także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem. Do dziedzictwa zalicza się również związane z nimi przedmioty i przestrzenie kulturowe, o ile są one częścią żywej praktyki wspólnoty.

Na terenie Gminy Czerwin szczególne znaczenie ma dziedzictwo związane z kulturą szlachty mazowieckiej, lokalnymi opowieściami, tradycjami parafialnymi, jarmarcznymi i gospodarczymi. Aktualny program powiatowy wskazuje m.in. Legendę o Nierodzie oraz Legendę o rzece Orz. Przekazy te łączą pamięć o dawnych mieszkańcach i wydarzeniach z lokalnym krajobrazem, nazwami miejsc i rzeką Orz.

Do żywych form lokalnej tradycji należą reaktywowane Jarmarki Czerwińskie, których historyczne korzenie sięgają XVI w., oraz organizowane współcześnie wydarzenia odwołujące się do rolniczego charakteru gminy, w tym Dni Kukurydzy. Istotne znaczenie mają także zwyczaje i umiejętności podtrzymywane przez mieszkańców, lokalne organizacje i instytucje. Ich wartość polega przede wszystkim na międzypokoleniowym przekazie i budowaniu więzi z miejscem.

W zachowaniu i popularyzowaniu dziedzictwa niematerialnego uczestniczą Gminny Ośrodek Kultury w Czerwinie, Gminna Biblioteka Publiczna, szkoły, koła

i stowarzyszenia oraz organizacje pozarządowe. Działania te powinny być traktowane jako uzupełnienie ochrony zabytków materialnych. Opowieści, obrzędy, wiedza o miejscach i lokalne zwyczaje pozwalają bowiem zrozumieć społeczne znaczenie kościołów, dworów, cmentarzy, miejsc pamięci i tradycyjnego krajobrazu.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego nie polega na jego zamrażaniu w jednej historycznej formie. Najważniejsze jest zachowanie ciągłości przekazu, możliwości praktykowania tradycji i dokumentowanie zjawisk, które mogą zanikać. W tym zakresie zasadne jest wspieranie działań lokalnych instytucji i organizacji, archiwizowanie relacji i materiałów ikonograficznych oraz łączenie edukacji regionalnej z wiedzą o materialnym zasobie gminy.

# 7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Analiza SWOT porządkuje najważniejsze wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Czerwin. SWOT ma charakter syntetyczny i nie powtarza pełnej diagnozy przedstawionej w rozdziale 6.

| MOCNE STRONY | SŁABE STRONY |
|---|---|
| • Atrakcyjne położenie gminy i bliskość Ostrołęki.<br>• Drogowa i kolejowa dostępność komunikacyjna.<br>• Potencjał rozwoju turystyki wynikający z połączenia walorów dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.<br>• Uwzględnianie ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych i planistycznych.<br>• Pozytywne nastawienie władz gminy do zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym.<br>• Aktualizowana gminna ewidencja zabytków.<br>• Doświadczenie w pozyskiwaniu środków zewnętrznych.<br>• Potencjał organizacji pozarządowych i instytucji lokalnych.<br>• Znaczny zasób zabytków archeologicznych.<br>• Funkcjonujący system udzielania z budżetu Gminy dotacji na prace konserwatorskie, | • Nowa zabudowa w części nienawiązująca do historycznych układów i lokalnych form zabudowy.<br>• Średni lub zły stan techniczny części obiektów zabytkowych.<br>• Przypadki zaniedbania porządku i otoczenia niektórych obiektów zabytkowych.<br>• Stosowanie niewłaściwych materiałów i technologii przy remontach obiektów historycznych.<br>• Niewystarczające środki finansowe na kompleksową ochronę zasobu.<br>• Niedostateczna świadomość społeczna wartości i potrzeby chronienia części zasobu kulturowego.<br>• Rozproszona historyczna zabudowa drewniana, m.in. w Jarnutach i Skarżynie.<br>• Niepełne zachowanie dawnego zespołu dworsko-folwarcznego w Grodzisku Dużym. |

| | |
|---|---|
| restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach.<br>• Zabytkowe zespoły kościelne w Czerwinie i Piskach.<br>• Zachowane zespoły dworsko-parkowe w Bobinie i Czerwinie oraz pozostałości założenia dworskiego w Grodzisku Dużym.<br>• Cmentarze wojenne z I wojny światowej w Chruśnicach i Wojszach.<br>• 179 stanowisk archeologicznych, m.in. grodzisko w Grodzisku Dużym i kurhan w Wojszach. | |
| **SZANSE** | **ZAGROŻENIA** |
| • Pozyskiwanie środków finansowych z różnych źródeł krajowych, regionalnych i europejskich.<br>• Rozwój organizacji pozarządowych i inicjatyw społecznych działających na rzecz dziedzictwa.<br>• Upowszechnianie edukacji służącej poszanowaniu zabytków i prawidłowej opiece nad nimi.<br>• Kształtowanie nowych form turystyki kulturowej w powiązaniu z walorami przyrodniczymi.<br>• Korzystanie z doświadczeń innych samorządów i dobrych praktyk.<br>• Wykorzystywanie mediów i narzędzi cyfrowych w edukacji i promocji dziedzictwa.<br>• Uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w przygotowywanych dokumentach strategicznych i planistycznych Gminy.<br>• Trasy dziedzictwa łączące Czerwin, Piski, Bobin i Grodzisk Duży.<br>• Edukacja historyczna związana z cmentarzami wojennymi w Chruśnicach i Wojszach.<br>• Promocja lokalnych zabytków podczas Jarmarków Czerwińskich. | • Niestabilność i częste zmiany przepisów oraz warunków finansowania ochrony zabytków.<br>• Nadmierna komercjalizacja zasobu i traktowanie zabytków wyłącznie jako produktu.<br>• Zanik edukacji estetycznej i presja rozwiązań podporządkowanych wyłącznie funkcjonalności i kosztom.<br>• Niezadowalający stan usług towarzyszących turystyce kulturowej.<br>• Wtórne podziały i parcelacja historycznych założeń oraz przekształcenia otoczenia zabytków.<br>• Brak wystarczających mechanizmów ekonomicznych sprzyjających kosztownym pracom konserwatorskim.<br>• Klęski żywiołowe, zdarzenia losowe i akty wandalizmu.<br>• Zanik drewnianej zabudowy wskutek rozbiórek i niewłaściwych remontów.<br>• Zaniedbanie zabytkowych parków i historycznych cmentarzy.<br>• Niszczenie stanowisk archeologicznych przez prace ziemne i nielegalne poszukiwania. |

# 8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami formułuje działania samorządu w zakresie opieki nad lokalnym dziedzictwem. Wyznaczone kierunki i zadania uwzględniają specyfikę dziejów Gminy Czerwin, charakter zasobu zabytkowego, uwarunkowania

przestrzenne i finansowe oraz cele określone w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Realizacja zadań wymaga łączenia środków własnych Gminy z dostępnymi źródłami finansowania zewnętrznego oraz współpracy z właścicielami i zarządcami zabytków, parafiami, organami ochrony zabytków, instytucjami kultury, szkołami, organizacjami społecznymi i mieszkańcami. Działania inwestycyjne powinny być uzupełniane działaniami dokumentacyjnymi, planistycznymi, edukacyjnymi i promocyjnymi. Zakres realizacji poszczególnych przedsięwzięć będzie zależny od potrzeb zasobu, możliwości budżetowych oraz warunków programów wsparcia.

## PROPONOWANE KIERUNKI DZIAŁAŃ GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

### 1. Dbałość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w Gminie

Polityka przestrzenna Gminy powinna być prowadzona w sposób chroniący zabytki wraz z ich otoczeniem i szerszym krajobrazem kulturowym. Szczególne znaczenie ma zapobieganie degradacji historycznych układów wsi, zachowanie czytelności zespołów dworskich i sakralnych, ograniczanie przypadkowych przekształceń otoczenia oraz uwzględnianie stanowisk archeologicznych przed rozpoczęciem inwestycji. Działania te będą realizowane poprzez:

- ścisłe powiązanie działań przy zabytkach z planem ogólnym, miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, decyzjami przestrzennymi i innymi dokumentami programowymi Gminy;

- uwzględnianie w nowych dokumentach planistycznych historycznego sąsiedztwa, tradycyjnej skali i form zabudowy, krajobrazu kulturowego, zabytkowej zieleni oraz dziedzictwa archeologicznego;

- uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych w umowach sprzedaży, dzierżawy i innych formach gospodarowania nieruchomościami gminnymi, jeżeli przedmiotem jest obiekt lub teren o wartościach zabytkowych;

- Weryfikowanie danych dotyczących zabytków stanowiących własność Gminy Czerwin oraz współpraca z właścicielami zabytków, Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i właściwymi organami ochrony ludności przy

przygotowywaniu i aktualizacji dokumentacji ochrony dóbr kultury na czas wojny oraz na wypadek sytuacji kryzysowych, w zakresie wynikającym z obowiązujących przepisów.

- Przegląd stanu cmentarzy wojennych z I wojny światowej w Chruśnicach i Wojszach oraz pozostałych miejsc pochówku wojennego na terenie gminy. Dokumentowanie stanu mogił, oznaczeń i zieleni, ustalanie zakresu potrzebnych prac porządkowych i konserwatorskich oraz prowadzenie tych prac we współpracy z właściwymi organami i zarządcami obiektów.

- promowanie właściwego kształtowania otoczenia zabytków oraz dobrych praktyk w zakresie materiałów, detalu i formy remontowanych obiektów historycznych.

**2. Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków**

Gminna ewidencja zabytków jest podstawowym lokalnym narzędziem dokumentowania zasobu i jednym z punktów odniesienia dla polityki przestrzennej. W latach 2026–2029 priorytetem będzie aktualizacja istniejącej ewidencji i dokumentacji zabytków. Działania obejmą w szczególności:

- prowadzenie i bieżącą aktualizację gminnej ewidencji zabytków, w tym odnotowywanie zmian wynikających z remontów, modernizacji, rozbiórek i zmian stanu zachowania;

- prowadzenie monitoringu i weryfikacji zasobu, wykonywanie dokumentacji fotograficznej oraz uzupełnianie kart adresowych;

- zachowanie pełnego czteroletniego mechanizmu przeglądu terenowego GEZ opisanego w rozdziale 9;

- aktualizowanie mapy dziedzictwa kulturowego Gminy z lokalizacją obiektów i obszarów chronionych oraz stanowisk archeologicznych;

- systematyczne aktualizowanie danych dotyczących zabytków w gminnym systemie informacji przestrzennej;

- finansowanie, w miarę potrzeb i możliwości, inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskich zagrożonych obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy;

- współpracę z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków przy weryfikowaniu danych i rozstrzyganiu wątpliwości dotyczących statusu oraz zakresu ochrony obiektów.

### 3. Bezpośrednie wsparcie inwestycji związanych z zabytkami z budżetu Gminy

Ochrona zabytków wymaga ponoszenia kosztów prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych, które w przypadku obiektów historycznych są często wyższe niż przy zwykłych remontach. Gmina powinna zatem łączyć działania dotyczące własnego zasobu z instrumentami wsparcia właścicieli innych zabytków. W okresie obowiązywania Programu przewiduje się:

- dążenie do pozyskiwania środków zewnętrznych na renowację zabytków stanowiących własność Gminy;

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność Gminy oraz ich adaptację do użytkowania, jeżeli będzie to zasadne i zgodne z wymogami ochrony;

- systematyczne kontrole stanu zachowania i sposobu użytkowania zabytków pozostających w zasobie komunalnym;

- udzielanie – zgodnie z obowiązującą uchwałą i możliwościami budżetowymi – dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach;

- współpracę ze związkami wyznaniowymi będącymi właścicielami lub zarządcami zabytków sakralnych oraz wspieranie ich działań przy niezbędnych pracach;

- kontynuowanie działań związanych z pracami konserwatorskimi i restauratorskimi przy zabytkowym ołtarzu w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Piskach, objętych dotacją udzieloną Uchwałą nr XXIX/52/26 Rady Gminy Czerwin z dnia 27 sierpnia 2026 r.;

- stosowanie ustawowego zwolnienia od podatku od nieruchomości dla gruntów i budynków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej;

- współpracę z organizacjami pozarządowymi i organizatorami zbiórek publicznych służących ratowaniu zabytków, w tym zabytkowych nagrobków;

- informowanie właścicieli i zarządców zabytków o możliwościach pozyskiwania środków zewnętrznych oraz udzielanie im wsparcia informacyjnego przy przygotowywaniu przedsięwzięć.

**4. Odpowiednia ekspozycja i promocja najcenniejszych obiektów**

Ochrona zabytku powinna być łączona z właściwym udostępnianiem wiedzy o jego wartości. Czytelna informacja, oznakowanie i narzędzia cyfrowe mogą zwiększać społeczne zainteresowanie dziedzictwem, a równocześnie kształtować odpowiedzialne zachowania wobec obiektów i miejsc historycznych. Przewiduje się:

- publikowanie na stronie internetowej Gminy programu opieki nad zabytkami oraz informacji o lokalnym zasobie;

- udostępnianie i systematyczną aktualizację wykazu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków;

- systematyczne publikowanie informacji dotyczących historii i dziedzictwa kulturowego Gminy, w tym materiałów o najważniejszych obiektach i miejscach pamięci;

- rozwijanie oznakowania, tablic informacyjnych, drogowskazów i innych form prezentacji zabytków, także z wykorzystaniem kodów QR, map cyfrowych i lokalizacji GPS;

- aktualizowanie mapy dziedzictwa kulturowego oraz wykorzystywanie systemu informacji przestrzennej do prezentowania danych;

- współpracę z organizacjami pozarządowymi, instytucjami kultury i mieszkańcami przy opracowywaniu i prezentacji zasobów dziedzictwa.

### 5. Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego także z uwzględnieniem turystyki jednodniowej

Obiekty i miejsca historyczne mogą wzmacniać ofertę turystyczną Gminy, zwłaszcza jeżeli są przedstawiane jako powiązana opowieść, a nie zbiór pojedynczych punktów. Potencjał tworzą m.in. zabytki sakralne Czerwina i Pisk, zespoły dworsko-parkowe, cmentarze wojenne, Grodzisk Duży, tradycyjna zabudowa i dziedzictwo niematerialne. Działania mogą obejmować:

- rozwijanie istniejących i tworzenie nowych tras, szlaków kulturowych i ścieżek edukacyjnych wykorzystujących lokalny zasób;

- łączenie walorów historycznych, sakralnych, dworskich, archeologicznych, cmentarnych i krajobrazowych w spójne formy prezentacji;

- wykorzystywanie mapy dziedzictwa kulturowego i systemów informacji przestrzennej w udostępnianiu informacji odwiedzającym;

- organizowanie i wspieranie wydarzeń lokalnych przybliżających historię gminy i jej miejscowości;

- wykorzystywanie innowacyjnych form interpretacji dziedzictwa – np. geocachingu, gier terenowych, materiałów multimedialnych i spacerów tematycznych – o ile nie naruszają wartości i bezpieczeństwa zabytków;

- współpracę z Powiatem Ostrołęckim, sąsiednimi gminami i innymi podmiotami przy tworzeniu ponadlokalnych produktów turystyki kulturowej.

### 6. Promocja gminy na forum krajowym i ponadlokalnym

Dziedzictwo kulturowe może wzmacniać rozpoznawalność Gminy Czerwin, o ile promocja opiera się na rzeczywistych i dobrze udokumentowanych wartościach. W działaniach promocyjnych należy unikać nadmiernego upraszczania historii i traktowania zabytków wyłącznie jako dekoracji. Zakłada się:

- wykorzystywanie walorów zabytkowych, historycznych i krajobrazowych jako jednego z elementów promocji Gminy;

- współpracę z mediami, instytucjami i organizacjami działającymi w obszarze kultury, turystyki i ochrony dziedzictwa;

- udział w inicjatywach i konkursach służących promocji dobrze zachowanych zabytków, dobrych praktyk konserwatorskich i lokalnej historii;

- nawiązywanie współpracy i wymianę dobrych praktyk z innymi samorządami;

- współpracę z Powiatem Ostrołęckim, Samorządem Województwa Mazowieckiego oraz sąsiednimi gminami w przedsięwzięciach dotyczących promocji dziedzictwa.

**7. Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego**

Trwałość ochrony zabytków zależy w dużej mierze od wiedzy i postaw właścicieli, mieszkańców oraz młodego pokolenia. Edukacja powinna wyjaśniać nie tylko historię obiektów, ale również praktyczne zasady prawidłowej opieki, znaczenie krajobrazu i konsekwencje nieodwracalnych przekształceń. W ramach tego kierunku przewiduje się:

- organizowanie i wspieranie działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym Gminy;

- realizację zadań edukacyjnych i promocyjnych za pośrednictwem samorządowych instytucji kultury, szkół, bibliotek i innych jednostek;

- organizację spotkań i zajęć upowszechniających wiedzę o lokalnej historii, zabytkach i krajobrazie;

- współdziałanie przy konferencjach, sesjach popularnonaukowych, rajdach i innych przedsięwzięciach popularyzujących dziedzictwo i potrzebę jego ochrony;

- wspieranie wydawnictw naukowych i popularnonaukowych dotyczących materialnego i niematerialnego dziedzictwa oraz tradycji Gminy;

- popularyzowanie dobrych praktyk przy remontach i zagospodarowaniu obiektów i obszarów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo;

- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami oraz współpracy ze społecznymi opiekunami zabytków;

- wspieranie działań służących dokumentowaniu relacji, fotografii i innych materiałów dotyczących lokalnego dziedzictwa, zwłaszcza zasobu zanikającego.

# 9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Przyjmuje się, że realizacja zadań wskazanych w niniejszym Programie będzie możliwa dzięki stosowaniu wzajemnie uzupełniających się instrumentów prawnych, finansowych, koordynacyjnych, społecznych i kontrolnych. Program jest kierowany zarówno do władz i jednostek Gminy, jak i do właścicieli oraz zarządców zabytków, parafii, instytucji kultury, szkół, organizacji pozarządowych i mieszkańców, przy zachowaniu kompetencji i obowiązków wynikających z przepisów.

- instrumenty prawne – stosowanie przepisów dotyczących ochrony zabytków, uwzględnianie dziedzictwa w planie ogólnym i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków oraz wykonywanie obowiązków wynikających z rozstrzygnięć właściwych organów;

- instrumenty finansowe – finansowanie zadań własnych z budżetu Gminy, udzielanie dotacji na prace przy zabytkach, pozyskiwanie środków krajowych, regionalnych i europejskich, a także stosowanie ustawowych ulg i zwolnień;

- instrumenty koordynacji – współdziałanie Gminy z wojewódzkim konserwatorem zabytków, Powiatem Ostrołęckim, Samorządem Województwa Mazowieckiego, właścicielami obiektów, związkami wyznaniowymi, organizacjami społecznymi i innymi partnerami;

- instrumenty społeczne – edukacja, promocja, informacja, wspieranie inicjatyw mieszkańców i organizacji oraz kształtowanie odpowiedzialności za wspólne dziedzictwo;

- instrumenty monitorowania – przeglądy terenowe obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, aktualizacja kart adresowych i dokumentacji fotograficznej, odnotowywanie zmian stanu zachowania zabytków oraz przekazywanie Mazowieckiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków informacji o stwierdzonych zagrożeniach i podejrzeniach naruszenia przepisów.

Obiekty i zespoły wpisane do rejestru zabytków podlegają rygorom ochrony wynikającym z ustawy i decyzji konserwatorskich niezależnie od tego, czy znajdują się w strefach ochrony wyznaczonych w dokumentach planistycznych. Gminna ewidencja zabytków pełni odmienną, ale również istotną funkcję: porządkuje lokalny zasób o wartościach historycznych, kulturowych i krajobrazowych i stanowi podstawę sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzona jest gminna ewidencja zabytków Gminy Czerwin. Ewidencję prowadzi Wójt Gminy Czerwin w formie kart adresowych. Obejmuje ona zabytki nieruchome oraz karty adresowe stanowisk archeologicznych. Na kartach gromadzone są w szczególności dane identyfikacyjne i lokalizacyjne, rodzaj zabytku, opis, chronologia, forma ochrony i dokumentacja fotograficzna. Ewidencja powinna odzwierciedlać rzeczywisty stan zasobu i zmiany zachodzące w okresie obowiązywania Programu.

Aktualizacja i uzupełnianie gminnej ewidencji zabytków polega na:

1. dokonaniu przeglądu w terenie z częstotliwością raz na cztery lata obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków w celu weryfikacji obiektów pod kątem stanu estetycznego;

2. wykonaniu dokumentacji fotograficznej w razie zmiany stanu zachowania obiektu zabytkowego;

3. uzupełnieniu kart adresowych gminnej ewidencji zabytków o uzyskane w trakcie przeglądu dane merytoryczne i dokumentację fotograficzną.

Określenie stanu technicznego obiektów polega w szczególności na:

1. nawiązaniu współpracy z organem nadzoru budowlanego w celu ustalenia stanu technicznego obiektów zinwentaryzowanych w gminnej ewidencji zabytków;

2. uwzględnianiu wniosków i opinii w sprawie dalszej kwalifikacji obiektów do gminnej ewidencji zabytków;

3. określeniu niezbędnych prac rewaloryzacyjnych obiektów i szacunkowej wartości ich przeprowadzenia.

Powyższy mechanizm powinien być łączony z aktualizacją danych w systemach informacji przestrzennej i z dokumentowaniem obiektów szczególnie zagrożonych. W przypadku stwierdzenia zmian wymagających rozstrzygnięć konserwatorskich Gmina powinna podejmować współpracę z właściwym Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

# 10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z realizacji Programu Wójt Gminy Czerwin sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Czerwin. Sprawozdanie powinno obejmować zarówno stopień wykonania konkretnych zadań, jak i ocenę efektów podejmowanych działań. Dwuletnia ocena służy ewaluacji Programu i wskazaniu potrzeb na dalszy okres jego obowiązywania.

Prace nad kolejnym programem powinny być rozpoczęte z odpowiednim wyprzedzeniem przed zakończeniem czteroletniego okresu obowiązywania dokumentu, tak aby możliwe było wykorzystanie wyników monitoringu, sprawozdań oraz aktualnych danych o zasobie. Do oceny realizacji przyjmuje się szczegółowe grupy wskaźników odpowiadające głównym obszarom działań.

Wskaźniki dotyczące rewaloryzacji, finansowania i poprawy stanu zachowania zabytków

- poziom (w %) wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami;

- wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji lub rewitalizacji oraz liczba obiektów objętych tymi działaniami;

- wartość finansowa wykonanych prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów objętych pracami;

- liczba i wartość dofinansowań udzielonych właścicielom i użytkownikom zabytków z przeznaczeniem na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane;

- liczba i wartość zastosowanych ustawowych zwolnień od podatku od nieruchomości dotyczących gruntów i budynków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków i spełniających warunki określone w przepisach;

- wartość środków zewnętrznych pozyskanych na zadania dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami;

- zakres i skala współpracy z organizacjami pozarządowymi, parafiami i innymi właścicielami zabytków.

Oprócz mierników liczbowych wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, szczególnie tam, gdzie efektem jest zahamowanie degradacji, poprawa jakości otoczenia lub przygotowanie dokumentacji stanowiącej podstawę dalszych prac.

Wskaźniki dotyczące ochrony i świadomego kształtowania krajobrazu kulturowego

- wysokość dorocznych środków finansowych przeznaczanych w budżecie Gminy na realizację zadań własnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

- zakres uwzględniania ochrony zabytków, krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego w planie ogólnym, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i innych dokumentach planistycznych;

- liczba i zakres działań dotyczących utrzymania cmentarzy wojennych, miejsc pamięci i historycznej zieleni;

- liczba wniosków dotyczących objęcia obiektów lub obszarów formą ochrony rejestrowej, jeżeli takie działania były w okresie sprawozdawczym podejmowane;

- zakres monitoringu i aktualizacji gminnej ewidencji zabytków oraz liczba uzupełnionych lub zaktualizowanych kart.

Także w tej grupie wskaźniki powinny być uzupełniane charakterystyką opisową, zwłaszcza w odniesieniu do jakości rozwiązań przestrzennych i ograniczania konfliktów pomiędzy nowymi inwestycjami a ochroną dziedzictwa.

Wskaźniki dotyczące dokumentacji, promocji i edukacji

- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, spotkań i działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym Gminy;

- liczba utworzonych lub rozwijanych tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych i imprez z zakresu turystyki kulturowej;

- liczba utworzonych lub zmodernizowanych elementów infrastruktury służących prezentacji dziedzictwa i turystyce kulturowej;

- liczba opracowanych i wydanych publikacji naukowych i popularnonaukowych na temat dziedzictwa kulturowego Gminy;

- liczba działań edukacyjnych dotyczących dziedzictwa materialnego i niematerialnego skierowanych do mieszkańców i gości;

- zakres aktualizacji informacji o zabytkach na stronie internetowej Gminy, w mapach i systemach informacji przestrzennej;

- liczba przedsięwzięć realizowanych we współpracy ze szkołami, instytucjami kultury, organizacjami społecznymi i partnerami ponadlokalnymi.

Dodatkowo sporządzana będzie charakterystyka opisowa rezultatów, dla których zastosowanie mierników liczbowych nie jest możliwe lub nie oddaje rzeczywistego zakresu efektów. W sprawozdaniach należy wskazywać również zadania niezrealizowane, przyczyny ich niewykonania i rekomendacje dotyczące dalszych działań.

# 11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawowa odpowiedzialność za utrzymanie zabytku spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Jednostka samorządu terytorialnego, która posiada tytuł prawny do zabytku, wykonuje obowiązki związane z opieką nad nim w ramach swoich zadań. Prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach mogą być również wspierane ze środków publicznych na zasadach określonych w obowiązujących przepisach oraz regulaminach poszczególnych programów i naborów.

Istotne znaczenie ma zabezpieczanie środków własnych Gminy, zarówno na działania dotyczące obiektów pozostających w jej dyspozycji, jak i na przygotowanie dokumentacji umożliwiającej ubieganie się o dofinansowanie zewnętrzne. Zakres dostępnych instrumentów, wysokość środków oraz warunki naborów mogą zmieniać się w okresie obowiązywania Programu, dlatego każdorazowo należy odnosić się do aktualnych zasad właściwego źródła finansowania.

Do podstawowych możliwości finansowania działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami na terenie Gminy Czerwin należą w szczególności środki własne Gminy, dotacje z budżetu Gminy, programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dotacje Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, dotacje Województwa Mazowieckiego i Powiatu Ostrołęckiego, Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027, program FEnIKS, instrumenty rozwoju obszarów wiejskich i LEADER/RLKS oraz inne krajowe i zagraniczne źródła dostępne w okresie realizacji Programu.

## 11.1 ŹRÓDŁA KRAJOWE I SAMORZĄDOWE

### ŚRODKI WŁASNE GMINY CZERWIN I DOTACJE Z BUDŻETU GMINY

Podstawowym źródłem finansowania zadań własnych są środki budżetu Gminy Czerwin. Gmina posiada również lokalny mechanizm udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach, oparty na Uchwale nr XXVI/11/2005 Rady Gminy Czerwin z dnia 27 kwietnia 2005 r., zmienianej w kolejnych latach, m.in. Uchwałą nr LIX/4/24 z dnia 30 stycznia 2024 r. Mechanizm

może być stosowany w okresie realizacji Programu w granicach środków zabezpieczonych w budżecie Gminy i zgodnie z aktualnym brzmieniem lokalnych przepisów.

PROGRAM MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO „OCHRONA ZABYTKÓW"

Program jest jednym z podstawowych krajowych instrumentów wspierających zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego. Dofinansowanie może dotyczyć prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru, zgodnie z zasadami właściwej edycji programu.

PROGRAM MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO „OCHRONA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH"

Program służy ochronie dziedzictwa archeologicznego, w szczególności rozpoznaniu i dokumentacji zasobu, opracowywaniu wyników badań oraz działaniom zwiększającym wiedzę o stanowiskach. Możliwość aplikowania zależy od zakresu i kryteriów aktualnego naboru.

DOTACJE MAZOWIECKIEGO WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW

Właściciele i posiadacze zabytków mogą ubiegać się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach na zasadach wynikających z ustawy i corocznie określanych procedur. Nabory prowadzone przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków są jednym z najważniejszych instrumentów finansowania prac przy obiektach rejestrowych.

DOTACJE WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Samorząd Województwa Mazowieckiego prowadzi działania wspierające prace przy zabytkach położonych na terenie województwa. Zakres wsparcia, katalog wnioskodawców i zasady kwalifikowania kosztów wynikają z aktualnych uchwał i naborów. Instrument ten pozostaje bezpośrednio powiązany z realizacją wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami.

DOTACJE POWIATU OSTROŁĘCKIEGO

Powiat Ostrołęcki może wspierać przedsięwzięcia dotyczące ochrony dziedzictwa w granicach swoich kompetencji i obowiązujących zasad finansowania. Przy planowaniu przedsięwzięć należy każdorazowo sprawdzać aktualne uchwały i nabory Powiatu.

RZĄDOWY PROGRAM ODBUDOWY ZABYTKÓW

Środki Rządowego Programu Odbudowy Zabytków mają znaczenie przede wszystkim w odniesieniu do przedsięwzięć, które uzyskały już dofinansowanie i są realizowane lub rozliczane. W Programie nie zakłada się automatycznej dostępności kolejnych naborów; ewentualne nowe możliwości należy oceniać na podstawie aktualnych zasad.

## 11.2 FUNDUSZE EUROPEJSKIE I INNE ŹRÓDŁA ZEWNĘTRZNE

FUNDUSZE EUROPEJSKIE DLA MAZOWSZA 2021–2027

Program regionalny umożliwia finansowanie przedsięwzięć związanych z kulturą, rewitalizacją, turystyką i wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego. Zakres wsparcia zależy od właściwego działania i dokumentacji konkursowej. Dla projektów dotyczących zabytków istotne jest powiązanie ochrony substancji z funkcją społeczną, kulturalną lub turystyczną oraz spełnienie wymogów dotyczących trwałości i dostępności.

FUNDUSZE EUROPEJSKIE NA INFRASTRUKTURĘ, KLIMAT, ŚRODOWISKO 2021–2027 (FEnIKS)

Program obejmuje również przedsięwzięcia dotyczące infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego o odpowiedniej skali i znaczeniu. Możliwość wykorzystania środków przez Gminę lub inne podmioty z jej terenu zależy od kryteriów poszczególnych naborów oraz rodzaju planowanego projektu.

INSTRUMENTY ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH I ROZWOJU LOKALNEGO

Działania związane z zachowaniem lokalnego dziedzictwa, zagospodarowaniem przestrzeni, kulturą, turystyką i aktywizacją mieszkańców mogą być wspierane również w ramach instrumentów rozwoju obszarów wiejskich, w tym LEADER i Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność. Warunkiem jest zgodność projektu z lokalną strategią rozwoju i zasadami konkretnego naboru.

INNE ŹRÓDŁA

Uzupełniająco możliwe jest korzystanie z innych krajowych i zagranicznych źródeł finansowania, środków fundacji, darowizn, zbiórek publicznych, wkładu właścicieli i zarządców zabytków oraz partnerstw z organizacjami społecznymi i podmiotami prywatnymi. W okresie obowiązywania Programu mogą pojawiać się nowe instrumenty, dlatego katalog źródeł ma charakter otwarty i informacyjny.

# 12. MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZERWIN

Gminny Program Opieki nad Zabytkami powinien być traktowany jako długofalowe narzędzie prowadzenia lokalnej polityki dziedzictwa. Jego ustalenia powinny być uwzględniane przy podejmowaniu działań inwestycyjnych, planistycznych, organizacyjnych, edukacyjnych i promocyjnych odnoszących się do przestrzeni oraz historycznego zasobu Gminy Czerwin.

Konsekwentna realizacja Programu powinna służyć poprawie stanu zachowania zabytków, podnoszeniu jakości krajobrazu kulturowego i przestrzeni publicznych, utrzymywaniu aktualnej wiedzy o zasobie oraz zwiększaniu świadomości mieszkańców. Ochrona dziedzictwa powinna pozostawać elementem zrównoważonego rozwoju Gminy, a nie działaniem prowadzonym w oderwaniu od polityki przestrzennej, społecznej i gospodarczej.

W kolejnych czteroletnich okresach Program powinien być aktualizowany z uwzględnieniem zmian w zasobie zabytkowym, przepisach prawnych, dokumentach strategicznych i planistycznych oraz dostępnych źródłach finansowania. Szczególne

znaczenie ma zachowanie spójności z planem ogólnym, miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, strategią rozwoju gminy i dokumentami ponadlokalnymi.

Istotnym elementem realizacji misji jest aktywne pozyskiwanie środków zewnętrznych, wspieranie właścicieli i zarządców zabytków, współpraca z parafiami, instytucjami kultury, szkołami i organizacjami społecznymi oraz wykorzystywanie zabytków i lokalnych tradycji w edukacji, promocji i rozwoju turystyki. Szczególnej uwagi wymagają obiekty zagrożone utratą wartości, tradycyjna zabudowa drewniana, cmentarze i miejsca pamięci oraz zasób archeologiczny.

Program ma również służyć wzmacnianiu lokalnej tożsamości. Historia Czerwina i miejscowości gminy, zachowane kościoły, dwory, tradycyjna zabudowa, miejsca związane z wydarzeniami wojennymi, cmentarze, stanowiska archeologiczne oraz dziedzictwo niematerialne tworzą wspólny zasób, którego zachowanie i właściwa prezentacja wpływają na jakość życia mieszkańców i rozpoznawalność Gminy.

Misją Gminy Czerwin w zakresie opieki nad zabytkami na lata 2026–2029 jest zachowanie autentycznych wartości lokalnego dziedzictwa, odpowiedzialne kształtowanie jego otoczenia, wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków, wzmacnianie społecznej świadomości oraz wykorzystywanie dziedzictwa jako trwałego zasobu rozwoju społecznego, kulturowego i turystycznego.

## ANEKS 1. WYKAZ OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

| L.p. | Adres | Obiekt | Datowanie | Nr rejestru zabytków |
|---|---|---|---|---|
| 1 | Bobin (Czambrowina) dz. geod. nr 96/1 | dwór drewniany | około 1880 r. | A-527 z 5.11.1984 r. |
| 2 | Bobin (Czambrowina) dz. geod. nr 96/1 | park dworski | przełom XVIII i XIX w. | A-527 z 10.09.1984 r. |
| 3 | Chruśnice dz. geod. nr 207 | cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej | 1915-1918 r. | A-566 z 18.01.1986 r. |
| 4 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 415 | kościół parafialny pw. Przenajświętszej Trójcy | 1777 r. | A-426 z 5.05.1962 r. |
| 5 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 415 | cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego | XV w. | A-426 z 5.05.1962 r. |
| 6 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 415 | kaplica przedpogrzebowa w zespole kościoła parafialnego | 4. ćwierć XVIII w. | A-426 z 5.05.1962 r. |
| 7 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 415 | dzwonnica murowana w zespole kościoła parafialnego | 4. ćwierć XVIII w. | A-426 z 5.05.1962 r. |
| 8 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 415 | kapliczka murowana w zespole kościoła parafialnego | 2. połowa XIX w. | --- |
| 9 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 422/11 | organistówka drewniana, dawna plebania | koniec XIX w. | --- |
| 10 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 148 | cmentarz rzymskokatolicki, parafialny | połowa XIX w. | --- |
| 11 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 148 | kaplica grobowa rodziny Andlauer w zespole cmentarza parafialnego | XIX w. | 252 z 30.01.1986 r. |
| 12 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 148 | brama cmentarna I w zespole cmentarza parafialnego | 1854 r. | 252 z 30.01.1986 r. |
| 13 | Czerwin ul. Mazowiecka dz. geod. nr 148 | brama cmentarna II w zespole cmentarza parafialnego | 1890 r. | 252 z 30.01.1986 r. |
| 14 | Czerwin ul. Wolności 12 dz. geod. nr 500/3 | dwór murowany | przełom XVII i XVIII w.; rozbudowa 1870 r. | A-495 z 25.04.1984 r. |

| L.p. | Adres | Obiekt | Datowanie | Nr rejestru zabytków |
|---|---|---|---|---|
| 15 | Czerwin<br>ul. Wolności<br>dz. geod. nr 500/3 | park dworski | 1. połowa XIX w. | A-495 z 27.01.1984 r. |
| 16 | Czerwin<br>ul. Wolności 7/9, dawniej Czerwin 62<br>dz. geod. nr 499/2, 604/1 | czworak murowany w zespole dworsko-folwarcznym, ob. dom | przełom XIX i XX w. | --- |
| 17 | Czerwin<br>ul. Mazowiecka 8, dawniej ul. Świerczewskiego 8<br>dz. geod. nr 124 | dom drewniany | około 1935 r. | --- |
| 18 | Dzwonek 74A (Suchcice - Międzyborze)<br>dz. geod. nr 422 | dwór murowany | 1930 r. | --- |
| 19 | Gocły<br>dz. geod. nr 64/17, 64/21, 64/25 | park dworski (teren dawnego parku) | połowa XVIII w. | --- |
| 20 | Grodzisk Duży<br>dz. geod. nr 122/6 | młyn drewniany | przełom XIX i XX w. | --- |
| 21 | Grodzisk Duży<br>dz. geod. nr 119/11 | obora murowana w zespole dworsko-folwarcznym | początek XX w. | --- |
| 22 | Grodzisk Duży<br>dz. geod. nr 119/19 | stodoła murowana w zespole dworsko-folwarcznym | koniec XIX w. | --- |
| 23 | Grodzisk Duży<br>dz. geod. nr 119/11 | park dworski w zespole dworsko-folwarcznym | 2. połowa XIX w. | A-395 z 2.01.1962 r. oraz 27.01.1984 r. |
| 24 | Gucin 8<br>dz. geod. nr 384/5<br>obręb Suchcice | budynek stacji kolejowe, ob. dom drewniany | początek XX w. | --- |
| 25 | Gucin<br>dz. geod. nr 384/4<br>obręb Suchcice | kolejowy budynek mieszkalny, murowany | początek XX w. | --- |
| 26 | Janki Młode 23<br>dz. geod. nr 131/2 | dom drewniany | 1910 r. | --- |
| 27 | Janki Młode 24<br>dz. geod. nr 129/2 | dom drewniany | 1914 r. | --- |
| 28 | Janki Młode 25 (dawniej 26)<br>dz. geod. nr 127/2 | dom drewniany | 1910 r. | --- |
| 29 | Jarnuty 46<br>dz. geod. nr 474 | budynek szkoły, murowany | 1924-1927 r. | --- |

| L.p. | Adres | Obiekt | Datowanie | Nr rejestru zabytków |
|---|---|---|---|---|
| 30 | Jarnuty 31<br>dz. geod. nr 387 | dom drewniany | 1918 r. | --- |
| 31 | Jarnuty 32<br>dz. geod. nr 388 | dom drewniany | 1920 r. | --- |
| 32 | Księżopole<br>dz. geod. nr 18, 19, 20, 21, 22 | park krajobrazowy | początek XIX w. | --- |
| 33 | Piotrowo 9<br>dz. geod. nr 61 | dom murowany | 1932 r. | --- |
| 34 | Piski<br>ul. J. Słowackiego<br>dz. geod. nr 132 | kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela wraz z cmentarzem przykościelnym | 1791 r. | A-423 z 12.04.1962 r. |
| 35 | Piski<br>ul. J. Słowackiego<br>dz. geod. nr 132 | dzwonnica w zespole kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela | 1768-1778 r. | A-423 z 12.04.1962 r. |
| 36 | Piski<br>dz. geod. nr 219 | cmentarz rzymskokatolicki, parafialny | koniec XVIII w. | A-559 z 30.01.1986 r. |
| 37 | Piski<br>ul. Kopernika 2/4<br>dz. geod. nr 113, 114 | dom murowany | 1929 r. | --- |
| 38 | Skarżyn 12<br>dz. geod. nr 78/2 | dom drewniany | 1920 r. | --- |
| 39 | Wojsze<br>dz. geod. nr 15/3 | cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej | 1915-1918 r. | A-570 z 22.01.1986 r. |
| 40 | Wojsze 7<br>dz. geod. nr 261 | dom murowany | 1911 r. | --- |
| 41 | Wojsze 7<br>dz. geod. nr 261 | spichlerz drewniany | 1911 r. | --- |

## ANEKS 2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Andrzejki | 41-75 | 1 | 3 | 1/ osada, wczesna epoka żelaza, kultura łużycka<br>2/ osada, nowożytność |
| 2 | Andrzejki | 41-75 | 2 | 4 | osada, średniowiecze, XIV-XVI w. |
| 3 | Andrzejki | 41-75 | 3 | 5 | 1/ ślad osadnictwa, wczesna epoka żelaza, kultura łużycka<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 4 | Choromany-Witnice | 41-74 | 1 | 27 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, XII-XIII w. |
| 5 | Choromany-Witnice | 41-74 | 2 | 28 | osada, okres wpływów rzymskich |
| 6 | Choromany-Witnice | 41-74 | 3 | 29 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, XV w.<br>3/ osada, 2. połowa XVII-XVIII w. |
| 7 | Choromany-Witnice | 41-74 | 4 | 32 | ślad osadnictwa, starożytność |
| 8 | Choromany-Witnice | 41-74 | 5 | 33 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu, kultura łużycka<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 9 | Choromany-Witnice | 41-74 | 6 | 34 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ osada, starożytność<br>3/ ślad osadnictwa, XVI w. |
| 10 | Choromany-Witnice | 41-74 | 7 | 36 | ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze |
| 11 | Choromany-Witnice | 41-74 | 8 | 37 | osada, XII-XIII w. |
| 12 | Choromany-Witnice | 41-74 | 9 | 75 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, epoka brązu-wczesna epoka żelaza<br>3/ osada, XV-XVII w. |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 13 | Choromany-Witnice | 41-74 | 10 | 76 | 1/ cmentarzysko?, starożytność<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>3/ ślad osadnictwa, X-XIII w.<br>4/ ślad osadnictwa, XVI-XVII w. |
| 14 | Choromany-Witnice | 41-74 | 11 | 77 | 1/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, XVI w. |
| 15 | Choromany-Witnice | 41-74 | 12 | 78 | osada, XVI-XVII w. |
| 16 | Choromany-Witnice | 41-74 | 13 | 79 | 1/ osada, neolit, kultura niemeńska<br>2/ ślad osadnictwa, X-XIII w.<br>3/ osada, XV-XVII w. |
| 17 | Choromany-Witnice | 41-74 | 14 | 80 | ślad osadnictwa, epoka kamienia |
| 18 | Choromany-Witnice | 41-74 | 15 | 81 | 1/ obozowisko, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, XV w. |
| 19 | Choromany-Witnice | 41-74 | 16 | 82 | 1/ osada, wczesna epoka żelaza, kultura grobów kloszowych?<br>2/ ślad osadnictwa, X-XIII w.<br>3/ ślad osadnictwa, XVI-XVIII w. |
| 20 | Choromany-Witnice | 41-74 | 17 | 83 | 1/ osada, neolit-epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>3/ ślad osadnictwa, X-XI w.<br>4/ osada, XVI-XVIII w. |
| 21 | Choromany-Witnice | 41-74 | 18 | 84 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>3/ ślad osadnictwa, X-XIII w.<br>4/ osada, XVI-XVIII w. |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 22 | Choromany-Witnice | 41-74 | 19 | 85 | 1/ osada, wczesna epoka żelaza, kultura pomorska<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>3/ ślad osadnictwa, XVI w. |
| 23 | Choromany-Witnice | 41-74 | 20 | 86 | cmentarzysko?, wczesna epoka żelaza, kultura pomorska – kultura grobów kloszowych |
| 24 | Choromany-Witnice | 41-74 | 21 | 87 | 1/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>2/ osada, XVII-XVIII w. |
| 25 | Choromany-Witnice | 41-74 | 22 | 89 | ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska? |
| 26 | Choromany-Witnice | 41-74 | 23 | 90 | ślad osadnictwa, epoka kamienia-epoka brązu |
| 27 | Choromany-Witnice | 41-74 | 24 | 91 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska |
| 28 | Choromany-Witnice | 41-74 | 25 | 92 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska?<br>3/ osada, XVI-XVII w. |
| 29 | Choromany-Witnice | 41-74 | 26 | 93 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ osada, wczesna epoka żelaza<br>3/ osada, X-XI w.<br>4/ osada, XVI-XVII w. |
| 30 | Choromany-Witnice | 41-74 | 27 | 94 | osada, XV-XVII w. |
| 31 | Choromany-Witnice | 41-74 | 28 | 95 | obozowisko, epoka kamienia |
| 32 | Choromany-Witnice | 41-74 | 29 | 96 | cmentarzysko kurhanowe, okres wpływów rzymskich – wczesne średniowiecze? |
| 33 | Choromany-Witnice | 41-74 | 30 | 97 | 1/ osada, neolit, kultura niemeńska<br>2/ ślad osadnictwa, epoka brązu |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 34 | Czerwin | 41-73 | 1 | 18 | 1/ osada, wczesne średniowiecze<br>2/ osada, późne średniowiecze |
| 35 | Czerwin | 41-73 | 2 | 21 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, wczesne średniowiecze |
| 36 | Czerwin | 41-73 | 3 | 22 | 1/ osada, wczesne średniowiecze<br>2/ osada, nowożytność |
| 37 | Czerwin-Kolonia | 41-73 | 1 | 16 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, okres lateński, kultura pomorska<br>3/ osada, okres lateński, kultura przeworska<br>4/ osada, wczesne średniowiecze |
| 38 | Czerwin-Kolonia | 41-73 | 2 | 17 | osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska |
| 39 | Czerwin-Kolonia | 41-73 | 3 | 19 | 1/ osada, wczesne średniowiecze<br>2/ osada, późne średniowiecze |
| 40 | Damiany | 42-73 | 1 | 7 | funkcja i chronologia nieznana |
| 41 | Damiany | 42-73 | 2 | 8 | funkcja i chronologia nieznana |
| 42 | Dąbek | 41-74 | 1 | 13 | 1/ osada, nowożytność<br>2/ osada, XVIII-XIX w. |
| 43 | Dąbek | 41-74 | 2 | 15 | znalezisko luźne, epoka brązu |
| 44 | Dąbek | 41-74 | 3 | 44 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia-epoka brązu<br>2/ osada, XV w.<br>3/ osada, XVI-XVII w. |
| 45 | Dąbek | 41-74 | 4 | 46 | ślad osadnictwa, epoka brązu |
| 46 | Dąbek | 41-74 | 5 | 54 | 1/ osada, wczesna epoka brązu<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich<br>3/ osada, XVI-XVII w. |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 47 | Dąbek | 41-74 | 6 | 104 | cmentarzysko?, okres wpływów rzymskich |
| 48 | Dobki Nowe | 41-74 | 1 | 103 | 1/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>2/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze<br>3/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 49 | Dobki Stare | 41-74 | 1 | 3 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, starożytność<br>3/ osada, X-XI w.<br>4/ osada, XVI w. |
| 50 | Dobki Stare | 41-74 | 2 | 14 | 1/ osada, wczesne średniowiecze<br>2/ osada, XV w.<br>3/ osada, XVI w. |
| 51 | Dobki Stare | 41-74 | 3 | 16 | osada, średniowiecze |
| 52 | Dobki Stare | 41-74 | 4 | 48 | osada, XV-XVI w. |
| 53 | Dobki Stare | 41-74 | 5 | 55 | ślad osadnictwa, XV w. |
| 54 | Dobki Stare | 41-74 | 6 | 56 | 1/ ślad osadnictwa, XII-XIII w.<br>2/ osada, XVI w. |
| 55 | Dobki Stare | 41-74 | 7 | 57 | 1/ ślad osadnictwa, neolit<br>2/ osada, XVI-XVII w. |
| 56 | Dobki Stare | 41-74 | 8 | 101 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, XVI-XVII w. |
| 57 | Dzwonek | 41-73 | 1 | 2 | ślad osadnictwa, epoka kamienia, neolit [stanowisko archiwalne, brak lokalizacji] |
| 58 | Dzwonek | 41-73 | 2 | 3 | ślad osadnictwa, epoka kamienia, neolit [stanowisko archiwalne, brak lokalizacji] |
| 59 | Dzwonek | 41-73 | 3 | 7 | osada, późne średniowiecze |
| 60 | Dzwonek | 41-72 | 4 | 5 | osada, okres późnolateński / okres wpływów rzymskich |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 61 | Dzwonek | 41-72 | 5 | 6 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, epoka brązu, kultura łużycka<br>3/ osada, średniowiecze |
| 62 | Dzwonek | 41-73 | 6 | 11 | 1/ osada, epoka kamienia / epoka brązu<br>2/ osada, okres lateński / okres wpływów rzymskich<br>3/ osada, nowożytność |
| 63 | Dzwonek | 41-73 | 7 | 12 | osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska |
| 64 | Dzwonek | 41-73 | 8 | 13 | osada, chronologia nieokreślona |
| 65 | Dzwonek | 41-73 | 9 | 14 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich<br>3/ osada, wczesne średniowiecze |
| 66 | Grodzisk rejestr zabytków nr 754 z 20.12.1965 r. | 41-73 | 1 | 1 | grodzisko, wczesne średniowiecze |
| 67 | Grodzisk | 41-73 | 2 | 10 | osada, wczesne średniowiecze |
| 68 | Grodzisk | 41-73 | 3 | 5 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, wczesne średniowiecze |
| 69 | Grodzisk | 41-73 | 4 | 8 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, wczesne średniowiecze<br>3/ ślad osadnictwa, pradzieje |
| 70 | Grodzisk | 41-73 | 5 | 9 | osada, okres lateński |
| 71 | Grodzisk | 41-73 | 6 | 23 | osada, późne średniowiecze |
| 72 | Janki Młode | 41-72 | 1 | 9 | 1/ osada, wczesna epoka żelaza<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 73 | Jarnuty | 41-72 | 1 | 11 | 1/ ślad osadnictwa, nowożytność<br>2/ ślad osadnictwa, chronologia nieokreślona |
| 74 | Księżopole | 41-74 | 1 | 50 | znalezisko luźne, schyłkowy paleolit, kultura świderska |
| 75 | Księżopole | 41-74 | 2 | 51 | 1/ ślad osadnictwa, XV w.<br>2/ ślad osadnictwa, XVI-XVII w. |
| 76 | Księżopole | 41-74 | 3 | 52 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich<br>3/ ślad osadnictwa, XVI w. |
| 77 | Księżopole | 41-74 | 4 | 53 | osada, XV-XVI w. |
| 78 | Księżopole | 41-74 | 5 | 63 | 1/ osada, XV w.<br>2/ osada, XVII w. |
| 79 | Księżopole | 41-74 | 6 | 64 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu<br>2/ osada, XVI-XVII w. |
| 80 | Księżopole | 41-74 | 7 | 65 | ślad osadnictwa, starożytność |
| 81 | Księżopole | 41-74 | 8 | 68 | 1/ obozowisko, epoka kamienia<br>2/ osada, epoka brązu, kultura łużycka<br>3/ osada, X-XIII w. |
| 82 | Księżopole | 41-74 | 9 | 69 | osada, epoka brązu, kultura łużycka |
| 83 | Księżopole | 41-74 | 10 | 70 | obozowisko, epoka kamienia-epoka brązu |
| 84 | Księżopole | 41-74 | 11 | 71 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, XV-XVI w. |
| 85 | Księżopole | 41-74 | 12 | 73 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ ślad osadnictwa, XVII w. |
| 86 | Księżopole | 41-74 | 13 | 74 | ślad osadnictwa, XVI w. |
| 87 | Laski Szlacheckie | 42-74 | I | 52 | osada, okres wpływów rzymskich |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 88 | Laski Szlacheckie | 42-74 | II | 53 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 89 | Laski Szlacheckie | 42-74 | III | 56 | osada, wczesne średniowiecze |
| 90 | Laski Szlacheckie | 42-74 | IV | 57 | ślad osadnictwa, starożytność |
| 91 | Laski Szlacheckie | 42-74 | V | 58 | osada, wczesne średniowiecze |
| 92 | Laski Włościańskie | 42-74 | I | 37 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>3/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 93 | Laski Włościańskie | 42-74 | II | 38 | 1/ osada, wczesna epoka żelaza<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich |
| 94 | Laski Włościańskie | 42-73 | 1 | 1 | funkcja i chronologia nieznana |
| 95 | Laski Włościańskie | 42-73 | 2 | 2 | funkcja i chronologia nieznana |
| 96 | Laski Włościańskie | 42-73 | 3 | 3 | funkcja i chronologia nieznana |
| 97 | Laski Włościańskie | 41-74 | 4 | 12 | osada, okres wpływów rzymskich |
| 98 | Laski Włościańskie | 41-74 | 5 | 42 | 1/ ślad osadnictwa, X-XI w.<br>2/ ślad osadnictwa, schyłek XV-początek XVI w. |
| 99 | Laski Włościańskie | 41-74 | 6 | 43 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, XVI w. |
| 100 | Malinowo Nowe | 42-73 | 1 | 4 | funkcja i chronologia nieznana |
| 101 | Malinowo Nowe | 42-73 | 2 | 5 | funkcja i chronologia nieznana |
| 102 | Malinowo Nowe | 42-73 | 3 | 6 | funkcja i chronologia nieznana |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 103 | Malinowo Stare | 42-74 | III | 12 | 1/ ślad osadnictwa, paleolit<br>2/ ślad osadnictwa, starożytność<br>3/ osada, nowożytność |
| 104 | Malinowo Stare | 42-74 | IV | 54 | 1/ osada, starożytność<br>2/ osada, nowożytność |
| 105 | Piski | 40-74 | 1 | 1 | ślad osadnictwa, nowożytność |
| 106 | Piski | 40-74 | 2 | 2 | ślad osadnictwa, nowożytność |
| 107 | Piski | 40-74 | 3 | 3 | ślad osadnictwa, nowożytność |
| 108 | Piski | 40-74 | 4 | 4 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 109 | Seroczyn | 42-74 | I | 11 | 1/ ślad osadnictwa, mezolit<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 110 | Seroczyn | 42-74 | II | 40 | ślad osadnictwa, wczesna epoka żelaza |
| 111 | Seroczyn | 42-74 | III | 41 | 1/ ślad osadnictwa, średniowiecze<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 112 | Seroczyn | 42-74 | IV | 43 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich |
| 113 | Seroczyn | 42-74 | V | 46 | ślad osadnictwa, mezolit |
| 114 | Seroczyn | 42-74 | VI | 47 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich |
| 115 | Seroczyn | 42-74 | VII | 48 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich |
| 116 | Seroczyn | 42-74 | VIII | 49 | 1/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, wczesne średniowiecze |
| 117 | Seroczyn | 42-74 | IX | 50 | osada, okres wpływów rzymskich |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 118 | Seroczyn | 42-74 | X | 51 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich<br>3/ osada, wczesne średniowiecze<br>4/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 119 | Seroczyn | 42-74 | XI | 55 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze |
| 120 | Seroczyn | 42-74 | XII | 62 | 1/ ślad osadnictwa, neolit-epoka brązu<br>2/ osada, epoka brązu |
| 121 | Seroczyn | 42-74 | XIII | 63 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, nowożytność |
| 122 | Sokołowo | 42-74 | I | 39 | osada, okres wpływów rzymskich |
| 123 | Sokołowo | 41-74 | 2 | 9 | 1/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, XI-XII w.<br>3/ ślad osadnictwa, średniowiecze<br>4/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 124 | Sokołowo | 41-74 | 3 | 10 | 1/ osada, późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>2/ osada, X-XI w. |
| 125 | Sokołowo | 41-74 | 4 | 11 | 1/ osada, XII w.<br>2/ osada, X-XIII w.<br>3/ osada, XVI-XVIII w. |
| 126 | Sokołowo | 41-74 | 5 | 40 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>2/ osada, X-XIII w.<br>3/ osada, XIV-XV w.<br>4/ osada, XVI-XVIII w. |
| 127 | Suchcice | 42-72 | 1 | 22 | osada, nowożytność |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 128 | Suchcice | 42-72 | 2 | 23 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, epoka brązu, kultura łużycka<br>3/ osada, wczesne średniowiecze<br>4/ osada, późne średniowiecze |
| 129 | Suchcice | 42-72 | 3 | 24 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, wczesne średniowiecze<br>3/ ślad osadnictwa, chronologia nieokreślona |
| 130 | Suchcice | 42-72 | 4 | 29 | funkcja i chronologia nieznana |
| 131 | Suchcice | 42-72 | 5 | 30 | funkcja i chronologia nieznana |
| 132 | Tomasze | 41-72 | 1 | 3 | 1/ osada, epoka brązu, kultura łużycka<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich |
| 133 | Tomasze rejestr zabytków 920 z 11.10.1971 r. | 41-72 | 2 | 4 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, epoka brązu, kultura łużycka<br>3/ osada, okres późnolateński / okres wpływów rzymskich<br>4/ osada, okres wpływów rzymskich<br>5/ osada, średniowiecze |
| 134 | Tyszki-Ciągaczki | 41-74 | 1 | 30 | ślad osadnictwa, epoka brązu, kultura łużycka |
| 135 | Tyszki-Ciągaczki | 41-74 | 2 | 88 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>2/ osada, X-XI w.<br>3/ osada, XVI-XVII w. |
| 136 | Tyszki-Ciągaczki | 41-74 | 3 | 98 | osada, XVI-XVIII w. |
| 137 | Tyszki-Ciągaczki | 41-74 | 4 | 99 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, XVI-XVII w. |
| 138 | Tyszki-Gostery | 41-75 | 1 | 1 | osada, wczesne średniowiecze |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 139 | Tyszki-Gostery | 41-75 | 2 | 2 | osada, wczesna epoka żelaza, kultura łużycka? – kultura grobów kloszowych? |
| 140 | Tyszki-Nadbory | 41-74 | 1 | 100 | 1/ obozowisko, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, neolit |
| 141 | Tyszki-Piotrowo | 41-75 | 1 | 16 | 1/ osada, epoka brązu, kultura łużycka<br>2/ osada, średniowiecze |
| 142 | Tyszki-Piotrowo | 41-75 | 2 | 17 | 1/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze<br>2/ ślad osadnictwa, nowożytność |
| 143 | Tyszki-Pomian | 41-75 | 1 | 14 | ślad osadnictwa, nowożytność |
| 144 | Tyszki-Pomian | 41-75 | 2 | 15 | ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze |
| 145 | Tyszki-Pomian | 41-75 | 3 | 18 | ślad osadnictwa, epoka kamienia |
| 146 | Wiśniewo | 41-74 | 1 | 17 | 1/ ślad osadnictwa, X-XI w.<br>2/ osada, XVI-XVII w. |
| 147 | Wiśniewo | 41-74 | 2 | 18 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia-epoka brązu<br>2/ osada, 2. połowa XIV-XVI w.<br>3/ osada, XVII-XIX w. |
| 148 | Wiśniewo | 41-74 | 3 | 19 | 1/ ślad osadnictwa, starożytność<br>2/ osada, XV-XVII w. |
| 149 | Wiśniewo | 41-74 | 4 | 20 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, XVI w. |
| 150 | Wiśniewo | 41-74 | 5 | 21 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ osada, XIV-XVI w. |
| 151 | Wiśniewo | 41-74 | 6 | 22 | ślad osadnictwa, epoka kamienia |
| 152 | Wiśniewo | 41-74 | 7 | 23 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ ślad osadnictwa, XVI-XVII w. |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 153 | Wiśniewo | 41-74 | 8 | 24 | 1/ ślad osadnictwa, schyłkowy paleolit-mezolit<br>2/ osada, X-XI w.<br>3/ osada, XV-XVI w. |
| 154 | Wiśniewo | 41-74 | 9 | 25 | 1/ osada, okres wpływów rzymskich<br>2/ ślad osadnictwa, X-XI w. |
| 155 | Wiśniewo | 41-74 | 10 | 26 | 1/ ślad osadnictwa, epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, XII-XIII w. |
| 156 | Wiśniewo | 41-74 | 11 | 31 | osada, X-XI w. |
| 157 | Wiśniewo | 41-74 | 12 | 66 | 1/ osada, wczesna epoka żelaza, kultura grobów kloszowych<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska<br>3/ osada, XVI w. |
| 158 | Wiśniewo | 41-74 | 13 | 67 | 1/ osada, epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich<br>3/ osada, XVI w. |
| 159 | Wiśniewo | 41-74 | 14 | 72 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, XVI w. |
| 160 | Wiśniówek rejestr zabytków nr A966 z 2.01.1973 r. | 41-74 | 1 | 2 | 1/ osada, kultura przeworska, I w. p.n.e. - III w. n.e.<br>2/ ślad osadnictwa XV-XVI w. |
| 161 | Wiśniówek | 41-74 | 2 | 38 | 1/ osada, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, XII-XIII w. |
| 162 | Wiśniówek | 41-74 | 3 | 39 | ślad osadnictwa, okres wpływów rzymskich |
| 163 | Wiśniówek | 41-74 | 4 | 41 | 1/ ślad osadnictwa, XI-XII w.<br>2/ ślad osadnictwa, XVII w. |
| 164 | Wiśniówek | 41-74 | 5 | 45 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ osada, XV-XVI w. |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 165 | Wiśniówek | 41-74 | 6 | 47 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia-epoka brązu<br>2/ ślad osadnictwa, XVI-XVII w. |
| 166 | Wojsze | 41-73 | 1 | 15 | 1/ kurhan, okres wpływów rzymskich<br>2/ osada, wczesne średniowiecze |
| 167 | Wojsze rejestr zabytków nr A972 z 6.01.1973 r. | 41-73 | 2 | 4 | kurhan, okres wpływów rzymskich |
| 168 | Wojsze | 41-73 | 3 | 6 | osada, późne średniowiecze |
| 169 | Wojsze | 41-72 | 3 | 7 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, wczesna epoka żelaza, kultura pomorska<br>3/ osada, okres późnolateński / okres wpływów rzymskich<br>4/ osada, średniowiecze |
| 170 | Wojsze | 41-72 | 4 | 8 | 1/ osada, epoka brązu, kultura trzciniecka<br>2/ osada, okres wpływów rzymskich |
| 171 | Wojsze | 41-72 | 5 | 10 | osada, wczesna epoka żelaza |
| 172 | Wólka Czerwińska | 41-74 | 1 | 102 | 1/ ślad osadnictwa, późne średniowiecze<br>2/ osada, XVI-XVII w. |
| 173 | Wólka Seroczyńska | 42-74 | III | 10 | osada, nowożytność |
| 174 | Żochy | 41-74 | 1 | 49 | osada, XVI-XVII w. |
| 175 | Żochy | 41-74 | 2 | 58 | ślad osadnictwa, XVII-XVIII w. |
| 176 | Żochy | 41-74 | 3 | 59 | osada, XVI-XVII w. |
| 177 | Żochy | 41-74 | 4 | 60 | osada, XV-XVII w. |
| 178 | Żochy | 41-74 | 5 | 61 | 1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia<br>2/ ślad osadnictwa, X-XII w.<br>3/ ślad osadnictwa, XVI-XVII w. |

| L.p. | Miejscowość | Nr obszaru AZP | Nr stan. w miejscowości | Nr stan. na obszarze | Funkcja i chronologia stanowiska |
|---|---|---|---|---|---|
| 179 | Żochy | 41-74 | 6 | 62 | 1/ osada, X-XIII w.<br>2/ osada, XVI-XVII w. |